

TANULMÁNYOK

RÁKÓCZY ROZÁLIA

A MÁRIA TERÉZIA REND NYOMTATOTT FORRÁSAI

Az ember legfőbb tevékenysége a Rend. Komoly történeti tanulmányban, de még a másodrendűnek számító forrásközlésben is csak idézőjellel és pontos megjelenési adatokkal illik közkeletűvé vált sorokat közölni. Én most azért nem teszem itt, mert nem a költő a fontos, hanem a Rend.

E szavunk soktartalmú, a vallási rendtől kezdve a társadalmi renden át a búzatábla aratáskori rendjéig segítségével és néhány jelző változatos hozzájárulásával majdnem minden kifejezhető, ellentétben a hasonló *die Ordnung* (állapot), *der Stand* (történelem), *der Orden*, *die Bruderschaft* (vallás), *der Schwader* (gabona) német jelentésével.

A szervezett rendet mindig valami finoman szőtt fátyol borítja, amelyet föllebbiteni nem illik. Vannak belső titkai. (Ezek leginkább kutatói ragaszkodnak.)

A rend vagy élő, vagy holt. Valakihez, valakikhez, vagy valamihez kötődik. A rend lehet egyházi, vagy világi, mindig szabályok szerint működik. Működésének vannak külső megnyilvánulásai (is), e működés eredményének vannak látható jelei. Maga a működés mindig konkrét, a Rend idővel már elvonttá válik.

A Katonai Mária Terézia Rend – mint Rend és rend, rendszer –, már absztrakció a szervezeten működő kolostori közösségekhez, vagy célokért egyesült lovagrendekhez képest.

Itt már az „első a cél, a második a szervezet” sorrend megfordul; a szervezeti és működési előírásait egyaránt tartalmazó statutum. – V. ö. Statut: *Verordnung* (rendelet, rendelvény) – *Bestimmung* (elhatározás, rendelkezés) – *Vereinsatzung* (egy/esi/leti alapszabály). *Deutsches Wörterbuch*. (Lutz Mackensen) Bindlach, 1991. 1003. o. (a továbbiakban: *Wörterbuch*).

A cél elérésének érdekében létrejött egyházi formáció tagjai már tagként teljesítik előírt kötelességüket, a katonai rend esetében az előbbeni teljesítés jutalmaként adható a rendtagság.

Az egyházi lovagrend Isten dicsőségére szolgál, a világi és katonai az alapítóéra. De ki az alapító? Általában az alapító iratot kiadó és aláíró egyházi vagy világi, de mindenképpen fontos személyiség.¹

A Katonai Mária Terézia Rend irodalma jelentőségéhez mérten nem túl nagy, de a szerzők megegyeznek a nagy uralkodó dicsőítésében, tettei magasztalásában s

¹ Az alapító okirat és alapszabály a rendek esetében egy és ugyanazon fogalom, az alapítás helyét, a rend felépítését és működési előírásait egyaránt tartalmazó statutum. – V. ö. Statut: *Verordnung* (rendelet, rendelvény) – *Bestimmung* (elhatározás, rendelkezés) – *Vereinsatzung* (egy/esi/leti alapszabály). *Deutsches Wörterbuch*. (Lutz Mackensen) Bindlach, 1991. 1003. o. (a továbbiakban: *Wörterbuch*).

hódolattal adóznak a magyar király/nő, a német-római császár/nő, az alapító emlékének.

Valóban alapító volt? Vagy róla nevezték el? Alapító is volt és névadó is? Vagy saját magáról nevezte el?

Ha időrendben visszafelé haladva szemügyre vesszük a különösebb kutatás és fáradság nélkül hozzáférhető nyomtatott szakirodalmat, értékes tapasztalatokat szerezhetünk.²

„I. (Habsburg) Ferdinánd (uralk. 1526–1564) 1527-es magyar királlyá koronázásától fogva Magyarország részben, majd a török uralom alól felszabadulva teljes egészében, csaknem négy évszázadokon át a Habsburg hatalmi szférába tartozott. A rendek, kitüntetések terén ez azt jelentette, hogy a mindenkori Habsburg (majd Habsburg-Lotharingiai) uralkodó – egy személyben magyar és cseh király, osztrák főherceg, sőt német-római, később osztrák császár – az egész birodalomban szokásos kitüntetési módokat alkalmazta Magyarországon is, tehát e korszak alapításai a magyar kitüntetéstörténet részét képezik.” Makai Ágnes kezdi ezekkel a mondatokkal népszerű-tudományos ismertetőnek szánt írásában a Habsburg-korszak kitüntetései bemutatását.³ E sommás megállapítással lehetne vitatkozni, de itt és most nem érdemes. Részben, mert a füzet célja nem a mindenre kiterjedő tudományos elemzés a közös uralkodó személyéből fakadó közösködésekről, vagy különködésekről, részben pedig mert valóban történelmünk része, amint a cseh, tirol, horvát, szlavón történelmé is. Azon túlmenően természetesen, hogy elsősorban annak a korszaknak s annak az uralkodónak a történetéhez tartozik leginkább, amikor alapították, aki alapította, az alapítólevelet megfogalmazta/megfogalmaztatta és aláírta.

„A Habsburg birodalom első, korában is modernnek tartható elvek szerint statuált érdemrendje a Katonai Mária Terézia Rend volt. Alapítására a hétéves háborúban 1757-ben Kolinnál II. (Nagy) Frigyes porosz seregén aratott győzelem indította Mária Teréziát (uralk. 1748–1786).⁴ Az a győzelem, amelyhez a gr. Nádasdy Ferenc lovassági tábornok vezényelte huszárság döntően járult hozzá.” (Kiemelések dr. Makai Ágnestől.)⁵

Az idézett tanulmányokhoz felhasznált irodalom a Felszeghy Ferenc szerkesztette és szakmai körökben alapvetőnek tartott munka,⁶ tovább Měříčka igen szépen illusztrált albuma,⁷ a Héri Verával közösen írott könyv⁸ és a továbbvezető

2 Kutatásaimat az alábbi helyen végeztem: Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum; Országos Széchényi Könyvtár. Wien, Staatsarchiv – Kriegsarchiv; Österreichische Nationalbibliothek. Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Stadtbibliothek.

3 Makai Ágnes: Állami és katonai kitüntetések. – (Bp.), 1992. 56 o., 12 t. Id. rész: Magyarország a Habsburg birodalomban c. fejezet, 16. o. (A továbbiakban: Makai 1992.)

4 Az 1786-os évszám nyilvánvalóan sajtóhiba 1780 helyett. Uo. 17. o.

5 Uo. 17. o.

6 Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. (Szerk.: Felszeghy Ferenc) (A továbbiakban: Felszeghy) Bp., (1944), 512 o., 54 t. A Mária Terézia Vitézi Rend c. fejezet: 112–277. o.

7 Měříčka, Václav: Orden und Ehrenzeichen der Österreichischen–Ungarischen Monarchie. Wien, München, (1974) 304. o., ill. (A továbbiakban: Měříčka 1974.)

8 Makai Ágnes–Héri Vera: Kitüntetések. Bp., 1990. 236. o., ill. Bibliogr.: 233–234. o. (A továbbiakban: Makai–Héri).

szakirodalom ajánlása ugyancsak Makai Ágnes tanulmányában a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében.⁹

E Múzeumi Értesítőnél később jelent meg németül a *Militaria Austriaca* tanulmánya,¹⁰ amely minden bizonnyal a nyomdai átfutási idő miatt maradt ki a fentebb idézett ismertető irodalomjegyzékéből.

Makai Ágnes német nyelven megjelent dolgozata a Mária Terézia Rend történetéhez korábban írottak részbeni kiegészítése, s tanulmány maga továbbfejlesztett és átdolgozott változata a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében megjelenteknek,¹¹ amennyiben részletesen azokat az ügyeket tárgyalja, amelyek a Mária Terézia Rend két háború közötti sorsával kapcsolatosak és adatokat közöl az utolsó adományozásról.

A tanulmányok forrásai nagyrészt megegyeznek, illusztrációi közül is a rendi gyűrűről mindkettőben azonos jelent meg, ezek azonban témánkon kívül eső korszak érdekes és kitüntetéstörténeti szempontból e munkákon kívül még nem publikált adatai.

„A Katonai Mária Terézia Rend alapítása, 1757 óta a Habsburg (osztrák) házhoz tartozó országok legmagasabb katonai kitüntetése volt”, írja dr. Makai Ágnes, majd néhány mondatos kiegészítést közöl ehhez avval kapcsolatban, hogy az 1920-as évektől tárgyalások folytak a rendi vagyon és egyéb, a kérdéskörhöz tartozó tárgyi emlékek megosztásáról a Monarchia két utódállama, Ausztria és Magyarország között. A jogi helyzetet az bonyolította, hogy az uralkodó egy személyben volt magyar és cseh király, osztrák főherceg majd császár és számára mind a saját alapítású, mind az elődeitől örökölt rend államfeletti volt. Ennek a gyakorlatnak az alapján nem volt annak jelentősége, hogy mindezek osztrák császári, vagy magyar királyi címszó alatt játszódtak-e le.¹²

Egy osztrák szaklap számára fordított tanulmányban természetesen nem az a legfontosabb kérdés, hogy a Magyar Királyság az osztrák Habsburg házhoz tartozott-e, avagy Habsburgokat koronáztak magyar királlyá. Mindez másként hangzik az eredeti magyar szövegben.¹³ „A Katonai Mária Terézia Rend alapítása, azaz 1757 óta a Habsburgok uralta országok legmagasabb katonai kitüntetése volt... Az alapítás ténye, amely összefüggött az osztrák hadsereg korábbi átszervezésével,

9 A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Bp., 1987. 418 [6] o., ill. *Makai Ágnes*: A Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. 193–227. o., ill. (A továbbiakban: Értesítő 2.).

10 *Militaria Austriaca*. Wien, 1992. 62 o., ill. (Folge 8) *Makai, Ágnes*: Daten zur Geschichte des Militär-Maria-Theresien Ordens (1919–1946). 29–43. o., ill.; Bibliogr.: 42–44. o. (A továbbiakban: MA 8.)

11 Értesítő 2., 193–225. o. L. még a 9. jegyzetet.

12 MA 8., 29. o. „Der Militär-Maria Theresien-Orden war seit seiner Gründung 1757 der höchste Militärverdienstorden der zum Hause Habsburg (Haus Österreich) gehörenden Länder... Mit heutigen Augen betrachtet, wurzelte die Unlösbarkeit einer korrekten Klärung dieser Frage in der damals für die Ordens- und Auszeichnungsfragen gültigen rechtlichen Situation. Der Herrscher, der in einer Person auch höchste Träger öffentlicher Würden und Staatsfunktionen in einer Person war (ungarischer und böhmischer König, österreichischer Erzherzog und schliesslich Kaiser), hat die von ihm und in den Jahrhunderten zuvor von seinen Vorfahren gegründeten Orden und Auszeichnungen als „über dem Staat“ stehende Institutionen behandelt. Aufgrund dieses Praxis war es bedeutungslos, ob aus „königlich-ungarisch“ oder sogar beide fehlte, zumal nicht diese bestimmten, wer und wem sie verliehen wurden.”

13 Értesítő 2., 193. o.

önmagában is újszerű volt... A Mária Terézia Rendet az uralkodónő a hadserege tisztjei számára alapította.” Az alapító irat fontos pontja volt az, folytatódik a tanulmány, amely kimondta, hogy nem a hosszas szolgálat, érdemül betudható összeköttetés, születési előjog mérlegelendő, hanem csakis a személyes bátorság. A dolgozat hivatkozása ismét Felszeghy.¹⁴

„A Mária Terézia Rendet a királynő alapította, hosszas unszolásra magáról nevezte el, de nagymesterré – hitvesi gesztusként? – férjét s uralkodótársát, Lotharingiai Ferencet tette meg, aki 1745 óta német-római császár volt. Utódaik esetében hasonló kettősség nem fordult elő: a Habsburg-ház mindenkor feje mint uralkodó gyakorolta egyúttal a rend nagymesteri tisztét is.” Itt azonban hivatkozás nincs.¹⁵

A Makai Ágnes által is többször felhasznált Měřička 1990-ben kisebb tanulmányt írt a rendi adományozásokról.¹⁶ Az alapítással kapcsolatban az eddig leírtakat közli. A kötetben szép szövegközi, címerkörös illusztráció jelent meg – Kolín 18. VI. 1757 felirattal – alul jobbra a Nádasdy-, balra a Daun-címerrel, középtűt a kibocsátáskori emlékéremhez hasonló ábrázolással, annak felső részén BORUSSIS DEVICTIS félkörirattal, alul római számokkal a dátum, majd a FORTITUDINI felirat. (1. ábra, 7. o.) Sajnos, Měřička nem közli, honnét származik a rajz. A Kolin hosszú í-vel írott változata alapján feltételezhetően cseh munka. Bár némi utánjárással megállapítható lenne, mely adatát mely korábbi munka alapján vette be tanulmányába, de mivel új adatot nem közöl, eltekintettem a további forráskutatástól. Měřička sem ebben a tanulmányban, sem az Osztrák-Magyar Monarchia kitüntetéseirol megjelent könyvében nem használ lábjegyzetet, csak irodalomjegyzéket közöl a kötet végén.¹⁷

A kisebb tanulmányok közül említést érdemel Goebel munkája a Mária Terézia Rendről és ábrázolásairól.¹⁸ Két emlékérmét ismertet, az alapításkor 1757-ben kibocsátott és a centennáriumit (Jubiläumsmedaille 1857. június 18.). Az érmek kapcsán így ír a kitüntetésről: ábrázolása érmeken és jelvényeken kimondottan ritka, mert ez a kitüntetés túlságosan előkelő (exkluzív) volt és ennek következtében bizonyosan nem oly népszerű, hogy nemzeti jelképpé válhatott volna. Ez a különállása már történetéből és alapszabályából adódik... ezt a minden

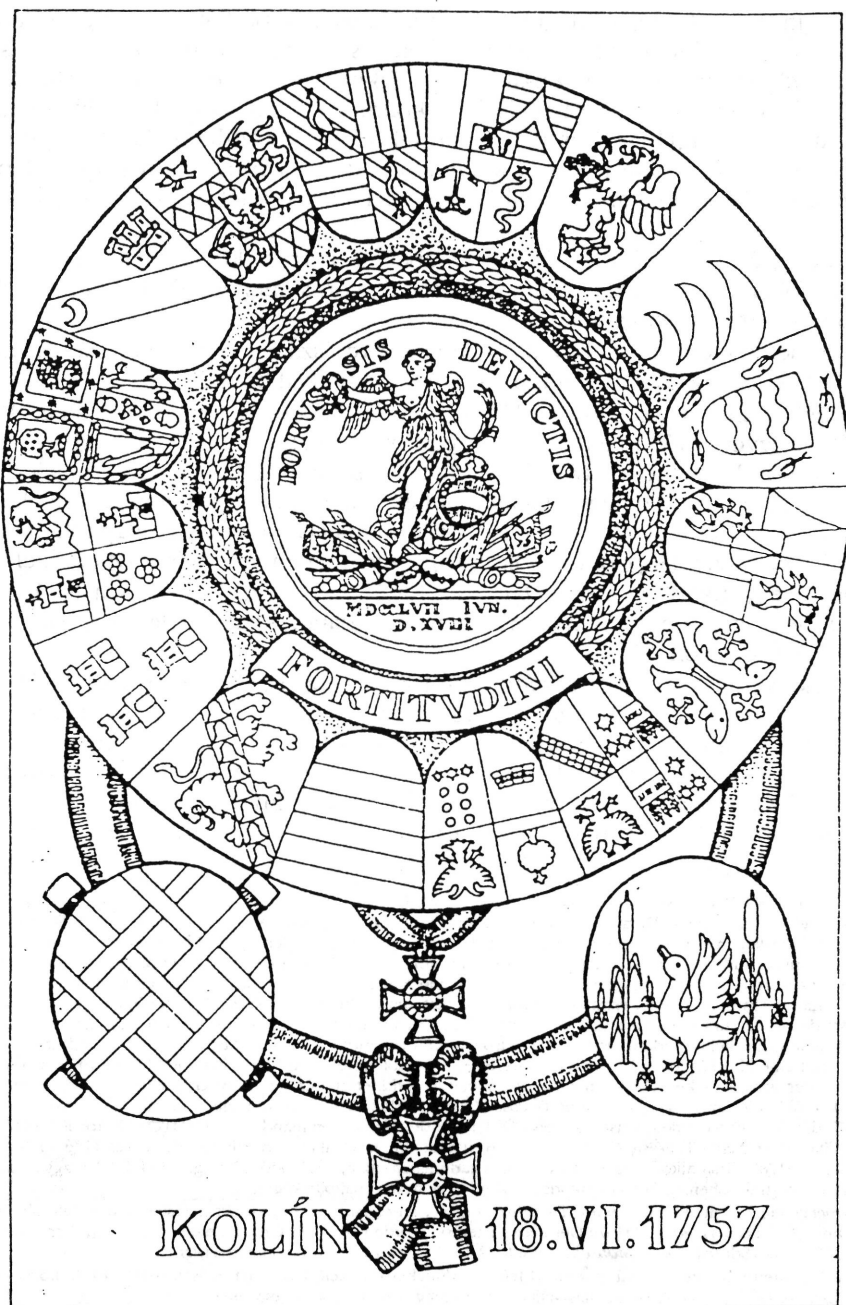
14 Az idézet az Értesítő 2. 1. sz. lábjegyzete, 194. o. „A rend Bécsben 1758-ban kibocsátott alapszabályának 3. és következő pontjai. Közli *Felszeghy Ferenc* (szerk.): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, (1944), 122. és köv. o. A „parancs ellenére” kitétel nem parancsmegtagadásként, hanem a parancs kiegészítéseként, illetve továbbfejlesztéseként értelmezendő.”

15 Értesítő 2., 194–195. o.

16 *Měřička, [Václav] Waclav*: Rad Marie-Terezie. Praha, 1990. S. n. 118 o. (Heraldike a genealogie), ill. A címerkör: 25. o. (A továbbiakban: *Měřička* 1990.) A címerkörben meghatározható a bal alsó sarokban Daun címere, innét kiindulva a körben balra felfelé az 1. a Francquet címer egy negyede, a 2-4. ismeretlen, az 5. Ayasassa, a 6. ismeretlen. A 7. Sincere, a 8. Wied-Runkel, a 8. ismeretlen. A 9. az Esterházy család kibővítés előtti címere, amely a későbbinek szív-pajzsát képezi. A 10. címer a Kinsky családé, a 11-12. ismeretlen. A 13. a 11 részből álló, bonyolult Lotharingiai címer bal alsó pajzsa, míg a 16. vágasos címer is származhat ugyanon. A kettő közötti (14-15.) úgyszintén ismeretlen. Az alattuk lévő vadkacsás a Nádasdy címer. Az a feltevés, hogy az 1-3. promóció alkalmával kitüntetettek címei, akik az 1757-es hőstettekért érdemelték ki a magas elismerést, nem állja meg helyét, hiszen hiányzik Hadik, Loudon, Starhemberg, De Ville, Bülow, Botta d'Adorno, Salm-Salm, hogy csak a legismertebbeket említsem. (Mivel ez nem heraldikai tanulmány, a források felsorolásától szívesen eltekintettem.) A körbefogott érem: uo. 26. o. Anton Franz Wiedemann munkájaként szerepel, megjegyezve, hogy több hasonló érem is készült. V. ö. e tanulmány 2. ábrájával is (11. o.).

17 *Měřička* 1974. L. a 7. jegyzet és *Měřička* 1990.

18 *Goebel, Herbert*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Darstellung auf Medaillen. [Frankfurt/Main] [1979] [Gesellschaft für Internationale Geldgeschichte] 245–252. o. (*Geldgeschichtliche Nachrichten* 79.) (A továbbiakban: *Goebel*)

1.ábra

kétséget kizáróan (valóban) legelőkelőbb és legismertebb katonai szolgálati rendet az uralkodónő, akinek nevét viseli, a hétéves háború viharos kezdetén tisztek számára alapította. Az alapszabályokat 1758-ban I. Ferenc császár tette közzé Bécsben.¹⁹ Az első kitiűntetést röviddel a kolini győzelem után, 1757. június 22-én adták át. A két nagykeresztes gróf Daun tábornagy és Lotharingiai Károly herceg lett, nekik azonban nem kellett a korábban már megkapott Aranygyapjas Rendről lemondaniok, holott ez az alapszabály-tervezet eredeti kitétele szerint kötelező lett volna.

A kitiűntetést igen röviden írja le Goebel. A kereszt közepén fehér medál az osztrák főhercegi címerrel (fehér „gerenda” vörös mezőben), hátoldalán Mária Terézia és Ferenc monogramjával.

Az eredetileg két fokozatból álló kitiűntetést (császári) trónra lépte után II. József 1765-ben, más rendek mintájára, parancsnoki osztállyal bővítette.²⁰

Goebel munkája az 1980-as Mária Terézia év tiszteletére jelent meg. Bevezetőjében egyéni módon jellemezte a rend megszületését. Poroszországban – idézi Hans Weigel bécsi író és újságíró cikkét Kleist drámájának megfelelő jelenetére utalva – Homburg herceget halálra ítélték, mert parancs ellenére cselekedett, jöllehet ez győzelmet jelentett. Ausztriában magas kitiűntetést alapítottak olyan katonák számára, akik parancs nélkül, vagy annak ellenére eredményt értek el.²¹

Goebel egyébként az érdemeket írta le, történeti bevezetőjének és a leírásoknak forrása legfőképpen a témakörbe tartozó darabokkal foglalkozó megannyi aukciókatalógus volt.²²

A Rend alapításának kétszázadik évfordulóját az osztrák Heeresgeschichtliches Museum a náluk őrzött rendi anyag feldolgozásával, új inventár készítésével ünnepelte. Ez alkalommal jelent meg Allmayer-Beck rövid tanulmánya,²³ akinek annak ellenére, hogy a rendi kéziratot anyagot átnézte és arra hivatkozott, az alapítással kapcsolatban fő forrása Hirtenfeld volt.²⁴ Ennek alapján idézi, hogy a Katonai Mária Terézia Rendet a császárnő/né (a Kaiserin nem ad eligazítást, csak

19 1758. december 12. a kibocsátás napja.

20 Goebel 245. o. „Seine Darstellungen auf Medaillen und Abzeichnen sehr selten, denn dieser Orden war zu exklusiv und deswegen sicher so wenig populär, als daß er zu einem nationalen Symbol hätte werden können... dieser wohl vornehmste und berühmteste Militärverdienstorden im Jahre 1757 von der Herrscherin, deren Namen er trägt, während der stürmischen Anfangszeiten des Siebenjährigen Kriegs tatsächlich für Offiziere gestiftet wurde... im Jahr 1758 von Kaiser Franz I. in Wien erstmals verkündeten Statuten... Durch eine Kabinettsorder kurz nach dem Sieg bei Kollin wurde am 22. Juni 1757 die ersten Orden verliehen. Der Orden wurde geplant nach dem Inkompatibilitätsprinzip, d.h. daß neben ihm keine andere Dekoration getragen werden durfte... In der Mitte: ein rundes Medaillon mit dem österreichischen erzherzoglichen Wappen (weißer Balken auf rotem feld). Auf der Rückseite: MT und F“. Az itt említett Kabinettsorder azonos a későbbiekben még szóba kerülő Kabinetschreibung, vagy Gabinettschreiben néven illetett levéllel. L. utóbb a 53. sz. jegyzetét, továbbá Goebel 274. o. „Nach seiner Thronbesteigung im Jahr 1765 erweiterte Kaiser Joseph II. den MMTO nach dem Muster anderer Orden um die Klasse Kommandeure.“ (MMTO=a Katonai Mária Terézia Rend=Militärischer Maria-Theresie-Orden német nyelvterületen használatos rövidítése) II. József (1765–1790 német császár, 1764–1780 társuralkodó az osztrák örökös tartományokban, uralkodó 1790-ig, 1780–1790 magyar király) a bővítést mint osztrák főherceg és társuralkodó (egyben nagymester) hajtotta végre.

21 Goebel 245. o. „In Preußen wird der Prinz von Homburg zum Tod verurteilt... Österreich stiftete als höchste Auszeichnung...“ Forrása: Auer, Erwin: Der Marie-Theresien Orden. Von der Ordensgemeinschaft zum Verdienstorden. Wien, 1951. 74. o. (Sdruck. Numismatische Zeitschrift Bd. 74. No. 4.) (A továbbiakban: Auer)

22 A legismertebb ezek közül a Graf Klenau (München) aukciósház katalógussorozata, ezek közül Goebel legfőképpen az 1975–1978 közöttieket használta. Forrása még Auer is. L. a 21. jegyzetet.

23 Allmayer-Beck, Johann/ Christoph: Die Kanzlei und das Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. Wien, 1957. 243–256. o. (Sdruck. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 10.) (A továbbiakban: Allmayer-Beck).

24 Hirtenfeld, Johann: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. Bd. 1-2. (A továbbiakban: Hirtenfeld).

titulust – R. R.) 1757. június 22-én kelt levelével alapította.²⁵ Tanulmányának végén bő hivatkozást ad a Kriegsarchiv jelzeteivel.²⁶

Ferenc osztrák császár, az unoka, miután már nem neveztetett „II. Ferenc, Isten kegyelméből választott római császár”-nak, a birodalom mindenkori gyarapítójának, szolgálhatta immár kizárólag a Habsburg érdekeket s ennek megfelelően külsőségeiben is erősítette a Házhoz tartozás tudatát. Ebbe tartozott az is, hogy az Aranygyapjas, a Katonai Mária Terézia, a Lipót és a Vaskorona Rendet összefoglalva osztrák házirendnek nyilvánította. Ezt a kört bővítette később a „ferencjózsefi” korszak a Ferenc József Renddel. A házirendek között a Mária Terézia Rend történelmileg több szempontból is jelentős külön helyet foglal el.²⁷

Ezeket a sorokat Auer írta 1951-ben megjelent tanulmányában. Lábjegyzetei fontosak, tekintettel arra, hogy a Rend archivumában fellelt iratok alapján dolgozott. Az 5. jegyzetben említi, hogy Daun már 1750 szeptembere előtt ajánlotta katonai rend alapítását, s elképzeléseit 20 pontban terjesztette Mária Terézia elé. A lábjegyzet gondolatának befejezése már a szövegben így található: „a Habsburg Ház egy uralkodó tagja 1757-ben egy férfiak számára jelentős rendet alapított, nevezetesen a Mária Terézia Rendet”.²⁸

Egy rend ünnepe általában a védőszent névnapján volt, ez rendszerint megegyezett az alapító patrónusának nevével és névünnepeivel. Daun a már említett lábjegyzet szerint mind a rend nevére, mind patrónusára több javaslatot terjesztett az uralkodó elé. Szent Lipótot, Józsefet, vagy az osztrák ház (Haus von Österreich) valamelyik szentjét ajánlotta, de gondolt Mária Terézia születésnapjára is. Kaunitz, bölcsen, azt javasolta ugyanekkor, hogy a protestánsok miatt ne legyen szentről elnevezve a rend.²⁹ Végül, Auer szerint, röviddel eme tárgyalások után a császári pár végérvényesen arra a megállapodásra jutott, hogy mivel a katonák között őszinte tiszteletnek kell öveznie a kitüntetést, illessék a Mater Castrorum elnevezéssel, ezért legyen tehát Katonai Mária Terézia Rend,³⁰ szemben Daun

25 *Allmayer-Beck* 244. o. 1. sz. lábjegyzet. E munkában kizárólag nyomtatásban megjelent forrásokat ismertetek és elemzem az egymásra hivatkozásokat. Érdeklődők számára megadom *Allmayer-Beck* alapján a rendi irattár beosztásából a vonatkozó részt: Ordensarchiv im Kriegsarchiv Wien A/Gründung des Ordens. – B/Statuten. – F/Ordensfeste. – M/Säcularfeier des Ordens. – X/Varia. – Továbbá: *Geschichtswerk des Ordens. (Hirtenfeld)* 245. o. A levél a már említett Kabinettschreibung vagy Gabinettschreiben, I. a 20. sz. és utóbb az 53. sz. jegyzetet.

26 *Allmayer-Beck* 256. o. A Kanzleibücher: Repertorien... D. Originalausfertigungen von Ordensdekreten. Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Ordensarchiv, Karton 26.

27 *Auer* 105. o. Franz I. von Österreich wurden der Orden vom goldenen Vließ der militärische Maria-Theresien-Orden, der Leopolds-Orden und der Orden der eisernen Krone zusammenfassend als österreichische „Hausorden” bezeichnet; dieser Kreis wurde in der franzisko-josephinischen Epoche noch um den Franz Joseph-Orden erweitert. Unter diesen „Hausorden” nimmt der MTO eine in mehrfacher Hinsicht geschichtlich bedeutsame Sonderstellung ein. *Auer* e munkájára hivatkozik *Goebel* is. L. a 18. sz. jegyzetet.

28 *Auer* 105. o., 5. sz. lábjegyzet: Dem Anregen des MTO, dem FZM Grafen Leopold Daun, schwebte im Punkte 20 seiner Note „Wie der Orden aufzurichten wäre”. (Wien, KA, MTO-Archiv, Bund 152., alt: Varia – Fasz X, A 2, undatiert, vor September 1750) noch vor... és a szövegben: ... ein regierendes Mitglied des Hauses Habsburg 1757 einen für Männer bestimmten Orden, eben den MTO stiftete. Uo.

A német tanulmányok bevett rövidítése a rend neve alapján az MTO betűjel. L. még a 20. jegyzetet.

FZM=Feldzeugmeister=tábornagy.

A Kriegsarchiv jelzeteit a szerzők más-más módon adják meg. Az itt szereplő Varia – Fasz X megegyezik a 25. sz. jegyzet: X/Varia formában feltüntetett állaggal.

29 *Auer* 108. o.

30 *Auer* 110. o.

javaslatával, aki a Katonai Terézia Becsületrend (Militärischer-Theresia-Ehren-Orden) nevet ajánlotta.³¹

Daunnak fontos szerepe volt a kitüntetés születése körül. Ő bízta az uralkodót arra is, hogy legyen az első nagymester, vagy ha nő léte nem kívánja a szerepet, akkor egy főherceg (Erzherzog) kell, hogy vállalja azt.

Auer az általa vizsgált kéziratok alapján arra a megállapításra jutott, s nem véletlenül, utalva az elnevezés és védőszent körüli hosszas megbeszélésekre, hogy I. Ferenc császár talán nem is alaptalanul attól tartott, felesége kivétel nélkül mindent saját kezébe vesz jöllehet, hivatalosan, társuralkodók voltak.³²

A Statutum egyébként október 15. napját, Szent Teréz ünnepét tette hivatalossá.³³

Az alapszabály – Statutum – többször is megjelent, első kiadásának Goebel egy 1758-as évszámot jelöl meg. Én csak 1759-es kiadást láttam. Valószínű, hogy a Goebel által említett nem kiadási változat, hanem 1758-ra, a hivatalos kibocsátás évére utal és ezek szerint azonos az 1759-es Trattner féle kiadással. Kár, hogy a nyomdász nem írt hónapot és napot, így nem tudjuk, mennyi volt akkor egy felséges kibocsátású kézirat átfutási ideje. A Statutum keltezése 1758. december 12.

A Statutum további kiadásai, amelyek közönyvtárakban is ritkán találhatók együtt 1811-ből és 1878-ból származnak.³⁴

31 Auer 105. o., 5. sz. lábjegyzet.

32 Auer 110. o. Offensichtlich befürchtete Kaiser Franz I., da er zwar anerkannter Mitregent war, die Regierungsgeschäfte in den österreichischen Erbländen auf Grund der pragmatischen Sanktion aber praktisch seiner Gemahlin vorbehalten blieben...

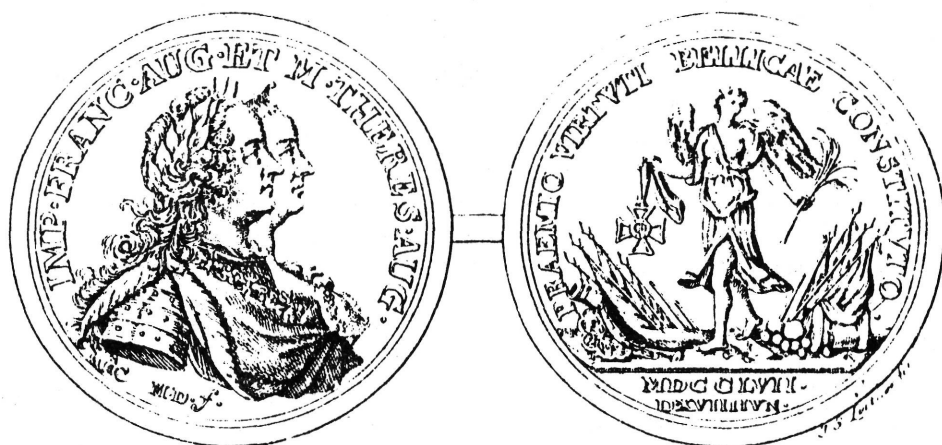
33 Statuten des Löblichen Militärischen Mariae Theresiae Ordens. Wien, 1759. Al-F3 ív=44 p. Az ünnepnapról: E2 ív=35. o., 50 pont

34 Goebel 115. o. A Statutum 1759-es kiadását l. a 33. sz. jegyzetben. A 9. sz. jegyzetben leírt Értesítő 2., 194. o. 1. sz. lábjegyzetében írja *Makai*, hogy „a rend Bécsben, 1758-ban kibocsátott alapszabályának...” és ugyanezen az oldalon bemutatja az alapszabály címlapját az 1. ábrán „Az 1759-ben megjelent első alapszabály címoldala” képaláírással. Ez nem mond ellent annak, hogy a kibocsátáskor nem nyomtatták azonnal ki. *Makai* leelőhelyet nem ad. A cikk címe alapján ez a Múzeum példánya. A Statutum kiadásai közül én elsősorban a Kriegsarchiv állományában lévőkből dolgoztam. A KA MI Karton 13. No. 318. szám alatt 8 példány található az 1759-es Trattner-féle kiadásból, ezek kötés szempontjából négy, nyomdai szempontból három változatot képviselnek. Valamennyi példány címlapja szöveg szempontból azonos a 33. sz. jegyzetben leírttal. Változat a cím és impresszum közötti, birodalmi címeres, sasos rajz (metszet), valamint az A2 ív lapfeje más. Az 1. és 2. variáns mérete 32x23,5 cm. Néhány milliméteres eltérésük a körülvágásból adódik. A 3. nyomdai variáns, amelynek címlapja a 2. variánssal azonos, abban különbözik, hogy az előzéklapon a kitüntetés kétféle keresztjének kézzel színezett metszete, előlapján a Habsburg-címeres a piros-fehér-piros szalaggal, hátlapján FMT monogramos zöld babérokoszorúban, szalag nélkül. Fölötte egyfejtű sas fegyverek, zászlók és más jelképek társaságában. Nagyon körülvágott példány, 24,2x19,5 cm. A kötésvariáns a 2. nyomdai változattal azonos, bőrkötéses példány. Kötése barna, kissé márványozott, vakdúcnyomások, kötéstáblája körben aranyozott, bordás gerincű. A közepén virág- és levéldíszes, aranyozott keretű négyoszlopos: ORDENS STATUTEN UOR DEM MAJOR CZEKERINI V : AD : PATTHYANI RITTER DES MA : THE : ORDENS. A tulajdonos azonos a 35. jegyzetben szereplő Historische Nachricht 31. oldalán 6. sorszámmal leírt, a hetedik promóció alkalmával 1762. október 28-án lovagkereszttel kitüntetett von Czeckerini, major unter Bathiány Infanterie vitézzel, aki a már hivatkozott *Felszeghy* (l. még a 6. sz. jegyzet) 196–197. oldalán az 1762-es évszámmal a 174. sorszámmal került nyilvántartásba: báró Czecherini della Vippera Miklós őrnagy, gyalogos, születési helye és ideje ismeretlen, Schweidnitznél végrehajtott hőstette nyomán promoveálták 1762-ben és 1792-ben ismeretlen helyen alezredesként halt meg. (Nem e tanulmány feladata a nemes és neves báró további adatainak felderítése, de a kétségkívül irattári anyagból dolgozó *Hirtensfeld* II. a 24. sz. jegyzet) az első kötet 163. oldalán még tudta, hogy Czecherini de la Viuperra, Nikolaus Freiherr Oberst-Lieutenant, zu Prag geboren, trat im Jahre 1744 in das 34. Infanterie-Regiment Bathiány ein... Er erhielt das Ritterkreuz, trat im Jahre 1771 in den Ruhestand und starb zu Prag den 11. Juli 1792 im 72. Lebensjahre. [A szövegben a „zu Prag” halálozási hely kézzel javítva „Pressburg”. Mindebből könnyedén számítható, hogy 1720-ban született. A *Hirtensfeld* Bécs – Kriegsarchiv: kézikönyvtári példánya több helyen is piros tintával kiegészített, adatai javítottak.]

Avatáskor a kitüntetettek névre szóló, díszes kötésű példányt kaptak a Statutumból. Eddig ez az egyetlen példány, amelyet láttam. A tanulmányozott szakirodalom sem írt le hasonlót.

Az a kiadás, amelyből e tanulmányhoz új fordítás készült, (de amelyet itt és most terjedelmi okok miatt nem tudunk közreadni, a Hadtörténeti Múzeum kinyomtatványtárában az érdeklődők rendelkezésére áll) a Hadtörténeti Intézet és

Van azonban egy korai, „bűjtatott” kiadása, amely nem hivatalos és nem is idézik. A Historische Nachricht című, Lipcsében megjelent röpirat 15 sort közölt a katonai érdemrenddel együtt kibocsátott emlékéremről rajzzal, a vésnök Toda, valamint a tervező, Matthäus Donner nevével (2. ábra.). Röviden vázolja az egyházi és világi rendek létrejöttét, majd avval indokolja a füzetek kiadását, hogy az 1759-ben megjelent alapszabály valószínűleg kevesek kezébe jutott el, s úgy érzi, szolgálatot tesz, ha a rajzok mellé csatolja azt.³⁵

2. ábra

Múzeum – Hadtudományi Könyvtár 35.611 raktári számú példánya, megegyezik a Kriegsarchiv 1. számú nyomdai változatával, csak nagyon körülvágott, 18,4x15 cm. Címoldalán a k.k. Kriegsarchiv kerek tulajdonbélyegzője, a B3 iv (12. p.) lap alján fekvő téglatest formájú gumbélyegző lenyomata van, felirata: A m. kir. hadtörténelmi levéltár IV. csoport. A második sorban: (Budapest helyőrségi könyvtár).

Az első világháború után Magyarországra került muzeális, levéltári és könyvtári anyagról, az Ausztriával 1926. május 26-án Baden bei Wienben kötött egyezményről, a magyar nyomtatványok folyamatos szállításáról a *Hadtörténelmi Közleményekben* I. Rákóczi Rozália: I. Lipót fejadórendelete, 1989/1. sz., 78–93. o. Szövegben 79–80. o. jegyzetben uo. 5. és 6. Übereinkommen...;

Sziji Jolán: „Sine praeteritis futura nulla” – 75 éve alakult a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum (Múlt nélkül nincs jövő). *Hadtörténelmi Közlemények*. 1993/4. sz., 183–187. o. Uő. a jogutódokról és névváltozatokról uo.: a korábbi possesszor, azaz a Hadtudományi Könyvtár jogelődje, a Hadügyminisztérium I. csoportjának 10. osztályából 1918. november 11-én megalakult Hadi Levéltár, majd a vele együttműködő múzeum, 1930. május 1-jétől különválva önálló levéltár és múzeum, könyvtári anyagát ide-oda szervezte és szállította, 1923 őszén még a Tiszti Kaszinó Könyvtárával is egyesült és a Váci utcába költözött, az anyagok teljes keveredését idézve elő.

A Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményi példányainak eredetét ma már nem lehet megállapítani. A B 792 és az A 945 leltári számú példány mérete különbözik, mindkettő 1932-ben került az akkori könyvtári növendéki naplóba, de származási hely feltüntetése nélkül. Szedéstükre, betűtípusa valamennyinek azonos.

A későbbi kiadásokról röviden: a Kriegsarchiv KA MI Karton 56. No 685. sz. alatt 11 példány van az 1811-es kiadásból, amelyet I. Ferenc (e néven 1792–1836 magyar király, 1804–1836 osztrák császár, II. Ferenc néven 1792–1806 német-római császár), a Habsburg-ház feje és nagymester, Mária Terézia 1764-es vagyoni alapítvánnyal kapcsolatos rendelete egészíti ki. Ugyanitt található a Ferenc József-féle változat is, amely a Verordnungsblatt – Normal Verordnungen 1878. október 31-én megjelent 51. számából való, nem önálló kiadás. Ebből öt példány fekszik a kartonban. A Hadtörténelmi Múzeum 1-1 példánnyal rendelkezik mindkét későbbi kiadásból, ezeket 1971-ben vásárolta az akkor még önálló Könyvtár. Az Österreichische Nationalbibliothek állományában az első, Trattner-féle kiadás (1759) 213.396-C jelzet alatt egy példányban, az 1811-es ugyancsak egy példányban a 211.324-C jelzetben. Az 1878-as kiadás nincs külön felvéve.

³⁵ Historische Nachricht von dem neuen Militärischen Mariae Theresiae Orden. Mit Kupfern. Leipzig, 1763. S. N. In Commission zu finden bey Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn, 32. o. (A továbbiakban: Nachricht).

A röpirat szerint Mária Terézia, Magyarország és Csehország királynője alapította az érdemrendet. Az ismeretlen szerző nem tartotta szükségesnek, hogy magyarázatot fűzzön ehhez a mondathoz, amint azt már idézett Goebel hasonló szövegkörnyezetben megtette. Névtelen szerzőnk figyelmen kívül hagyta a császárnéi címet; Goebel következetes volt a címek és jogkörök tekintetében. Helyénvalónak tartotta, hogy II. József röviddel a császári trónra kerülése után változtatott a Rend felépítésén.³⁶ Tanulmányának végén még megjegyzést is fűzött arról, hogy Mária Terézia, Ferenc császár feleségeként csak címzetes császárnő volt.³⁷

Goebel az egyetlen szinte, aki különbséget tett az uralkodói címek között, de nem taglalta olyan részletesen, mint a következő művek, amelyek éppen a címeket, rangokat, koronákat és a hozzájuk kapcsolódó jogokat mérlegelték.

Ezek közül legismertebb a mindmáig alapvető kézikönyvnek számító „Felszeghy”, amelyet csak így, szerkesztőjéről emlegetnek szakkörökben.³⁸ Ebben jelent meg a Katonai Mária Terézia Vitézi Rend története, az alapítás okául szolgált kolini csata, különösen azon részletek leírása, ahol nagy szerepet játszottak a magyarok, valamint a rendjelvény-adományozások 1918-ig. Aki ezeket a táblázatokat és összesítéseket átnézi, úgy érezheti, mindent tud a kitüntetésről alapításától az adományozási ceremóniáig.

A Felszeghy szerkesztette könyv körvonalazza az alapítás célját is. „Az 1758. decemberében jóváhagyott alapszabályokban a nagy királynő, valamint császári férje (nem mint császár, hanem mint társuralkodó és a rendnek nagymestere, amely tisztességgel őt felesége, a magyar királynő ruházta fel (l. *Petrichevich*: A K. M. T. R. közjogi és történelmi megvilágításban. 13. o.) ...szeghetetlen törvénnyé tette... hogy a cselekedetnek tetemes hatással kell lenni hadaink dicsőségére...”³⁹

Amint ebből nyilvánvaló, a szerkesztő nem saját megállapításait közölte, azok Petrichevich György nyugállományú ezredestől, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjének tulajdonosától származtak. Erre később még visszatérek.

„A rend alapításának főokmánya az alapítólevél” írta Felszeghy és közli is az 1764. január 31-én kibocsátott levél szövegét.⁴⁰ Az eredeti kézirat fordítását Petrichevich történelmi és közjogi megjegyzéseivel kiegészítve jelentette meg. Ennek lényege az, hogy Mária Terézia királynői címét nem előzheti meg a császár felesége titulus, s hogy annak idején nem kifogásolták a magyarok, annak elsősorban a Magyar Kancellária volt az oka. Mária Teréziának maga és családja számára fel kellett volna vennie a Magyar Ház elnevezést is. Az, hogy e köz-

36 Goebel 247. o. Nach seiner Thronbesteigung im Jahr 1765 erweiterte Kaiser Joseph II. den MMTO nach dem Muster anderer Orden um die Klasse Kommandeure.

A KA MI Karton 15. No. 346. és No. 348. alatt két nyomtatott katonai rendelet található, mindkettőt Daun adta ki Mária Terézia nevében és a Szerémségre vonatkoznak. Mindkettőben szerepel már József. Az elsőben 1765. december 1-jei keltezéssel mint Erb-prinz zu Hungarn, a másodikban 1766. május 16-ról mint Erbthronfolger der Königreich Hungarn. Goebel ezeket figyelmen kívül hagyja, számára csak a császári cím a mérvadó.

37 Goebel: Anmerkungen, 252. o. M. T. war in der Erbfolge nicht Kaiserin des Reiches, sondern als Gemahlin Kaiser Franz I. gewissermaßen nur „Titularkaiserin”.

38 Felszeghy teljes címléírása a 6. sz. jegyzetben.

39 Uo. 113–114. o.

40 Uo. 117. o.

okiratban az uralkodónő együtt emlegeti magát császári férjét, nem más, mint udvariasság és kitérítő kegy, a császár társalapítóként szóba sem jöhet.

Egy irat elején található, megszokott formulát lehet szavanként, mondatonként elemezni, bár ez még jó fordítás esetén is nehéz feladat, s különösen próbára teszi azt, aki az eredeti – és e korban már ugyancsak nehézkes barokk – szöveget boncolja.⁴¹ De ebben az esetben kár volt ezeket a fejtegetésekért, hiszen az idézett és 1764-ben kelt levél nem a Rend alapításáról – talán kissé késő is lett volna – hanem a rendvagyonról szóló irat.⁴²

A bevezető tituluson nem szabad fennakadnunk, kötelező és elmaradhatatlan volt s nem hinném, hogy rá lehetett volna venni Mária Teréziát arra, római császárné/női címét tegye hátra. Özvegy korában is ragaszkodott eme titulushoz, magyar nyelvű oklevelein az özvegy római császárné, a német kiadásokon a Wittib (ver-wittibte) szerepel, s ez mindenkor megelőzte a magyar királyi címet.⁴³

A Felszeghy-idézte levélben természetes, hogy felemlítette a korábban alapított rendet, hiszen annak járadékairól intézkedett. A pénz az örökös tartományokból származott, illetve egyéb, itt nem részletezett és témánk szerint is érdektelen forrásokból.⁴⁴ Ezekről azonban csak Mária Terézia rendelkezhetett – de nem magyar királyként; a titulust mégis használta.

41 Uo. 118–120. o. *Felszeghy* nem írja, ki fordította a Statutumot és melyik kiadásból. (A statutum értelmezéséről l. az 1. sz. jegyzetet. A kiadások leírása a 33. és 34. sz. jegyzetben) Petrichevichről l. *Makai* 9. sz. lábjegyzetét, Értesítő 2., 198. o. (itt a 9. sz. jegyzet) Petrichevich Györgynek e tárgyról több önálló publikációja és sok újságcikkje jelent meg. A kérdés szakszerű értékelése és cáfolata külön jogi tanulmányt igényelne. Az elmélet jogosan kemény bírálatát azonban már a kortársak megkezdtek, *Makai* részletes leírása és bibliográfia (Értesítő 2.; MA 8.) l. 10. jegyzet. Petrichevich munkássága is közrejátszott abban a már idézett nemzetközi egyezményen (l. 34. sz. jegyzet) kívül, hogy Magyarországra kerültek a kétségkívül magyar rendtagok kitüntetései. Ezek azonban a második világháború „áldozatai”, amely tényről korábban csak virágnyelven illet beszélni. Immár hat esztendő telt el azóta, hogy nyíltan beszélünk a hadizsákmányként elhurcolt műkincsekről, és bár rendelkezésünkre állnak levéltári dokumentumok, régi múzeumi nyilvántartások, ennek az eseménynek a feldolgozása is késik.

42 Ennek, az 1764-ben kelt iratnak nem találtam nyomtatott példányát. Utalás rá „höchstselige Stifterin” kezdettel és Mária Teréziára vonatkozó kitételrel Ferenc 1811-es Statutumában van. Itt azonban világosan látszik, hogy az uralkodó az évenkénti értékcsökkenés miatt változtat a pénzügyi szabályzaton és annak szétosztható összegén. L. még a 34. sz. jegyzetet, továbbá KA MI Karton 56. No. 685.

43 Mária Terézia nyomtatott oklevelei: KA MI Karton 15. 342 és 342/2. tétel 1764. március 24. Közönségesen, és egyenként minden Mi Erdélyi fejedelemségünkben, mostani és jövődöbéli Commendirozó és más Generálisainknak... Mi Maria Theresia Isten Kegyelemességéből római Tsászárné, Német, Magyar, Tseh, Dalmátzia, Horváth, Tot országoknak királynéja, ertz-herzege Austriának,... (majd még 21 cím után)... fejedelme a Sváboknak és Erdélynek, fejedelmi grófnéja (újabb 8 tartomány után) a Székelyeknek, (a következő 6 címet követően) hertzege Lotharingának s Barinak, nagy hertzege Toskáiának s.a.t. s.a.t... Költ a mi lakó-Városunkba Bécsbe, Böjtmás havának huszonnegyedik Napján Ezerhétszáz hatvan-négy, Birodalmunknak huszon-negyedik Esztendejében. Ugyanez németül így szól: Wir Theresia von Gottes Gnaden Roemische Kaiserin, in Germanien, zu Hungarn, Boeheim, Dalmatien, Croatien, Sclavonien... Herzogin zu Lotharingen... (A leírt példány különlegessége, hogy Daun, majd Lacy hagyatékából származik. Korabeli kézírással – feltehetően a Lacy-örökösöktől származóan – dt. Marty 1764. Regulamentum für die Székler-Gränitzer im Grossfürstentum Siebenbürgen.) Mindez 1765 augusztusa, Ferenc halála után így hangzik: Wir Maria Theresia, von Gottes gnaden Roemische Kaiserinn, Wittib, Koenigin zu Hungarn, Boeheim... Werwittibte Herzoginn zu Lothringen... A Hadtörténeti Múzeum Általános Történeti osztály Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjtemény 90.86. lsz. példánya, 1770. március 27. Valamint: Mi Maria Theresia Isten kegyelmességéből Római özvegy Császárné, Magyar, Cseh, Dalmátzia... országoknak... Királynéja... Hadtörténeti Múzeum Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjtemény, 0409/Nyt. lelt. sz. A katonaszökevényekre vonatkozó 1762-ben kiadott rendelet 1765-ös utánnyomása, már a változott státusnak megfelelő címmel.

44 A pénzek forrásáról (amely pénzekkel egyébként többnyire Ferenc gazdálkodott, a hagyomány szerint mindig sikerrel) írja többek között ifj. *Bartha János* a *Marczali* nyomán készült Mária Terézia életrajzban, hogy a brit alsóház 500 ezer font subsidiumot szavazott meg, de magánosok is juttattak pénzt Bécsnek. 73. o. *Bartha János, ifj.*: Mária Terézia. Bp., 1988. 236. o., ill. (Magyar História – Életrajzok) Bibliogr.: 229. o. (A továbbiakban: *Bartha*); *Marczali Henrik*: Mária Terézia. Bp., 1891. Hasonmás kiad., 1987. (A továbbiakban: *Marczali*); *Pielsticker, Ludwvig*: Denkschrift über die gründung und die Entwicklung des Militär-Maria-Theresien-Ordens-Vermögens vom Jahre 1759 bis zum Jahre 1890. Mit 2 Beilagen. Wien, 1890. 63, IX, X o. Az anyagi ügyeket tárgyalja, az alapítványi pénzekről részletesen: (1758–1790.) a 8–20. o., (1791–1811.) a 21–36. o. (A továbbiakban: *Pielsticker*).

Az 1764-es irat – Stiftungsbrief – lényeges pontja, hogy a „Nekünk és a köznek teljesített üdvös szolgálataiért és rendkívüli bátor haditényeiért ne csak a kijáró zsoldon felül jutalmazzuk meg, hanem, hogy kivételesen derék viselkedés jutalmaként különösen megnyilatkozó további bátor szívű és okos magatartásra is ösztökéljük, ebben az üdvös szándékunkban Mi, a Mi szívünk legszeretettebb ura, Ő kedvessége és Felsége a Császárral ezerhét-száz-ötvennyolcban elhatároztuk, hogy egy nevünket viselő külön Katonai Lovag-Rendet alapítunk és azt úgy tekintélyes előnyökkel ékesítjük, mint a nagykeresztesek és rendvitézek különbözősége szerint évi nyugdíjjal, mint fizetésük pótlékával legkegyelmesebben ellátjuk.

Miután a Császár Ő Felsége és Kedvessége magára vállalta annak nagymesterségét, ami mindenkor a Mi Házunk uralkodója és annak örökös királyságai és országai uralkodója tulajdona legyen és maradjon és minthogy a nagymesteri rendeletek és alapszabályok, melyek a Katonai Rend belső és külső alkotmányát meghatározva tartalmazzák, az azóta történt különböző rendi avatásoknál már az előírt gyakorlatba és figyelembe vették, úgy Mi nem kevésbé gondoskodtunk a rendpénztár állandó és elégséges ellátásáról és e végett elrendeltük, hogy a Mi kincstárunkba másfelől befolyt megtakarításból kétmilliókétszázötvenezer forintnyi összeg az itteni Városi Bankra bizassék és mint az ezerhét-százhatvanhárom évi november elsejétől évi öt százalékkal kamatozó tőke tényleg befizetessék”.⁴⁵

A továbbiakban a kamatszámításokról esik szó. Számomra mindebből nyilvánvaló, hogy ez a levél az alapítványi pénzre vonatkozik. S felmerül bennem az egyszerű kérdés. Ha egyszer azt írta Mária Terézia, hogy Ő Kedvességével együtt határozták el magának a rendnek az alapítását, miért nem hisszük el neki? (Az együttes alapítás más kutatók részéről feltételezett „presztizsvesztését” ellensúlyozza véleményem szerint a rend nagymesteri tisztségének ilyen körülbástyázása.)

Felszeghy a Stiftungsbrief mellett közölte az alapszabály fordítását is, ez feltehetően az 1759-ben nyomtatásban megjelent példányból készült. Forrásmegjelölés ez esetben sincs.

Az alapszabályhoz megjegyzést sem fűzött, hiszen ezt csak az első adományozás korából származó formaságnak tarthatta, s nem vette figyelembe annak kezdő mondatát úgy, ahogy az leírva van: „Mi, első Ferenc, Isten kegyelméből mindenkor magasztos választott római császár... Minthogy szívből szeretett hitvesünk, Ő császári és apostoli királyi Felsége és Kedvessége, valamint Mi is...”⁴⁶

45 Felszeghy 118–119. o. Felszeghy rosszul idézi az összeget, a rend kincstárnoka következetesen 2 255 000 forintról ír. Pielsticker 14–15. o. A „külön Katonai Lovag-rendet alapítunk és azt úgy tekintélyes előnyökkel ékesítjük” kitétel második fele utalás az 1758. december 12-én kelt alapszabály (a Ferenc-féle, I. a 33. sz. jegyzetet) 8. és 9. pontjára – a Trattner-kiadás B-B1 ív=9–10. o. Húsz nagykeresztes számára 1500, száz lovag számára 600, és más száz loagnak 400 forintnyi évjáradékot rendelt az alapszabály oly módon, hogy azt életük utolsó napjáig élvezhessék, haláluk után pedig az utánuk következők egy-egy illetményfokozattal előrelépnek: azok a lovagok, akik eddig 400 forintot kaptak, ha ott támad üresedés, a 600 forintos fokozatba lépnek, ha a 400 forintos lovagok közül hal meg valaki, aki eddig semmit sem kapott és a sorban a következő, a 400 forintos járadékcsoportba léphet. Ennek érdekében az uralkodópár 150 ezer forintot utalt ki, amit 1758-ban a rend kiadásainak fedezésére és az évjáradékokra elengedőnek láttak. Amint tapasztaljuk, ezt már 1764-ben változtani kellett, hogy az összeget karban tartva, értékállóságát megőrizték.

46 Felszeghy 122. o.

A Felszeghy által részben forrásként használt és sokszor idézett Petrichevich munkákat nem érdemes részletesen idéznom, tekintettel arra, hogy már kiindulási pontja, amely szerint a Katonai Mária Terézia Rend magyar királyi alapítású és mint ilyen, kizárólag a magyar állam tulajdona, minden más megközelítést kizár. Az ezredes ahhoz kereste a támpontokat, miként lehetne az 1918-as összeomlás után a teljes rendi vagyont, vagy annak nagyobb részét átmenteni Magyarországra és ennek érdekében írta le az egyes titulusok használatával kapcsolatos kritikai észrevételeit, államjogi megállapításait és az alapítás magyar kizárólagosságát. Témánk szempontjából fejtegetései közömbösek, így ismertetéstüktől eltekintek. Alaptételének korrekt vizsgálatával és cáfolatával foglalkozott Makai Ágnes a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjének már idézett 2. kötetében.⁴⁷

A Rend kincstárnoka, Ludwig Pielsticker 1890-ben az uralkodó megbízásából a Rend vagyonáról részletes jelentést állított össze, amely nyomtatásban megjelent ugyan, de „kézirat gyanánt”. Bevezető mondataiban többek között azt írja, hogy Kaunitz rendkancellár 1758. december 12-én terjesztette Ferenc császár elé a kidolgozott és korábban már Daun táborszernagyhoz elküldött, a tábornok által Görlitzben 1758. augusztus 21-én, főbb pontjaiban jóváhagyott rendi alapszabályokat.⁴⁸ Arra, hogy Kaunitz fogalmazta meg, maga az alapszabály is utal a bevezetésben.

Pielsticker kincstárnok minden kétséget kizáróan a rendi alapiratokból dolgozott, pénzügyi összefoglalást írt, a rend történetéről szóló néhány mondatához csak annyit fűzött, hogy nem tartozott jelen feladatai közé annak taglalása, mennyiben volt részese I. Ferenc császár a Rend alapításának.⁴⁹

Az alapvető forrásként mindenhol idézett Hirtenfeld, aki az alapítás 100. évfordulójára írta meg a kancellária irattára alapján munkáját, szól néhány jó szót az eddig bizony mostohán kezelt Ferenc érdekében, ami azért figyelemreméltó, mert az egész centennáriumi ünnepségsorozat középpontjában őfelsége I. Ferenc József dicső őszanya, Mária Terézia állt, valamint a Róla elnevezett Rend, amelyet a Halhatatlan alapított.⁵⁰

Az alapítás körülményeiről említi, hogy amint felmerült a katonai érdemrend gondolata, ennek leghőbb támogatója I. Ferenc volt, s a miniszteri értekezletek résztvevői utasítást kaptak azonnal annak kidolgozására, milyen módon lehetne ezt a rendet létrehozni.⁵¹

A Dauntól eredő és korábban már említett elképzelések, az elnevezések változatai mellé ide kívánczik a feltehető ötletadó, amelyet Hirtenfeld lábjegyzetben idéz fel.

47 Értesítő 2., 198. o. L. még a 9. és 41. jegyzet.

48 Pielsticker 10. o. L. még a 44. jegyzet. Statutum 1759. A3 iv=5. o.: Vermöge obberührter Absichten haben Wir durch Unserm Ordens-Canzler nachfolgende Statuten und Satzungen entwerfen lassen, solche auf das reiflichste erwogen, und aus Groß-Meißterlichen Macht und Vollkommenheit gnädigst begnehmte, dergestalt daß dieselben in allen Ordens-Anliegenheiten zur unveränderlichen Richtschnur genommen, und in ewige Zeiten bey Unserm Ordens-Arhive aufbehalten werden sollen.

49 Uo. 1. o. Es ist nicht Zweck dieser Blätter, die vielen im Ordens-Archive erliegenden, die allmähliche Ausbildung des Ordens und seiner ehrwürdigen Statuten betreffenden Vorschläge und Gutachten, welche theils von der Kaiserin, theils von ihrem Gemahl, dem ersten Ordens-Grossmeister, Kaiser Franz I., mit eigenhändigen Bemerkungen versehen sind, im Einzelnen weiter zu verfolgen.

50 Hirtenfeld 24. sz. jegyzete.

51 Uo. 2. o.

Az örökösödési háború közepén, még 1743-ban Adam Werner nürnbergi ötvös Mária Terézia tiszteletére egy érmet készített Mater Castrorum felirattal, amely a császári címerpajzson álló felfegyverzett Minervát ábrázolta. Leírása és rajza abban a kéziratban található, amelyet Mária Terézia egyik lánya, Mária Anna állított össze és az uralkodónőről 1772-ig készített emlékérmeket sorolta fel.⁵²

Hirtenfeld részletesen szövegezte a „Cabinetschreiben” – más forrásokban Kabinet-schreibung – néven emlegetett leveléről is, amelyet Mária Terézia Daun-hoz írt a Rend megalapításáról. Idézetét az illendőség szerinti megszólítással kezdi „Lieber Graf von Daun!”. Itt sajnos nincs lábjegyzet, nem tudhatjuk, honnét származik az idézet. Az általam kézbe vett nyomtatott példányok egyikén sem találtam megszólítást.⁵³

Hirtenfeld idéz egy másik leveléből is, amelyet Mária Terézia szintén a tábornagnak írt. Itt dátum nincs, csak következtethetünk a szövegből, hogy 1757-ben kelt, a „Monarchia 18-i születésnapján”. Az idézet „Lieber Graff Daun” megszólítással kezdődik és a nagyon kedves „Gott erhalte ihme mir... seine gnädigste Frau Maria Theresia” aláírással fejeződik be. A királynő bensőséges viszonyban volt tábornokaival, ezt bizonyítja sűrű levelezése is.⁵⁴

A „Cabinetschreiben” néven emlegetett, 1757. június 22-i dátummal írott levél tartalmát Bécs–Prága impresszummal valószínű Trattner adta ki, mindenesetre nála lehetett megvásárolni. Legjobb tudomásom szerint magyar fordításban még nem jelent meg, most közreadjuk (3. ábra, 17. o.).⁵⁵

„A rokonszenv és jóakarát, amit Ő császári királyi Felesége a hadsereg iránt érez, a Legmagasabb Urat már néhány éve arra az elhatározásra készítette, hogy új katonai rendet alapítson és szilárd alapot biztosítson az arra szánt évjáradékokhoz, hogy az a tisztek kiváló érdemeinek egyrészt nyilvános érdemrenddel történő megkülönböztetését, másrészt jobb megélhetésük biztosítására illetményük kiegészítését szolgálja. Ezen elhatározás megvalósítása azóta is a szándékhoz mért indítékhoz volt kötve.

Miután a császári királyi hadsereg a június 18-i nagyszerű győzelmével ezt az indítékot megadta, Ő császári királyi Felsége és Hadúr, hogy a kései utókor

52 Uo. 1. o. l. lábjegyzet. Az elnevezésről l. még Auer 110. o., valamint Pielsticker 3-4. o.

53 Hirtenfeld 2. o. A Daunhoz írott levél a Kriegsarchiv állományában található KA MI Karton 13. No. 306/1 és 306/2 számon. Közülük kettő német Wien und Prag megjelenési hellyel, egy francia nyelvű Vienne megjelenéssel. Az egyik német és a francia példány felvágatlan és körülvágatlan. Itt a már használatba vett német példány leírását adom meg. Inhalt des von der Kaiserin Königin Majestät an den Feldmarschall Grafen von Daun, de dato Wien den 22. Juni 1757. erlassenen Cabinet-Schreibens, die Einrichtung eines neuen Militair-Ordens betreffend. Wien und Prag, zu finden in den Trattnerischen Buchhandlungen, 1757. 8. o. – 23x18,5 cm. A felvágatlan példány 25,5x20/21 cm. A francia még 3+1 lapot tartalmaz. A címlapon de dato, Junii, Militair a német példányban antikvával szedett. Az első szövegoldalon indákkal és ornamentális díszítéssel, virágfüzérékkel összefogott stilizált állványon középtűt a császári, jobbról-balról a cseh és magyar korona, országalma és jogar, egy polccal lejjebb már nehezen kivehető, feltételezhetően főhercegi koronák. Felszeghy munkájának 117. oldalán idéz egy Daunhoz írott leveléből, forrásmegjelölés nélkül. „1757 június 22-én értesíti a királynő gróf Daun tábornagyot a K.M.T.R. alapításáról. A rendelet végén sajátkezűleg e szavakat írta oda: Ihr habt Eure Ordensprobe vor dem Augen der ganzen Armee schon Abgelegt, Ihr seid also das erste Grosskreutz aufgenommen.” A nyomtatott példányban sem a Hirtenfeld által említett Lieber Graff Daun, sem Felszeghy által leírt záradék nincs.

54 Hirtenfeld 36. o. Az uralkodó a kolini győzelmet nevezte a monarchia születésnapjának: 1757. június 18.

55 A császárné királynő apostoli feleségének Bécsben 1757. év június 22-én kelt Daun gróf tábornagnak címzett, egy új katonai rend alapítására vonatkozó kabinetírásának tartalma. Bécs és Prága, 1757. A Trattner-féle könyvkereskedésben kapható. 8. o. L. még az 53. jegyzetet.

A Daunhoz címzett levél dr. Rákóczi Katalin, a többi a szerző fordítása.

Inhalt
des von der
Kaiserin Königin Majestät
an den
Feldmarschall
Grafen von DAUN,

de dato Wien den 22. Junii 1757.

erlassenen

Cabinet-Schreibens,
Die Einrichtung eines neuen
Militair - Ordens
betreffend.

W J E N und P R A G,
zu finden in den Trattnerischen Buchhandlungen.
1 7 5 7.

3. äbra

megbecsülését is biztosítsa, örömmel kijelenti: az új rend a nevezett győzelemnek köszönheti létét és legnagyobb akarata értelmében haladéktalanul érvénybe helyezendő, a hadsereg iránt érzett legmagasabb jóindulatának újabb jeleként. Mivel azonban az alapszabályok kidolgozása és az egyéb szükséges rendelkezések még időt igényelnek, Ő Felsége jónak látta, hogy Daun tábornagyot ideiglenesen azzal bízta meg, hogy az egész császári királyi hadsereggel ezt a tényt ismertesse és a megvalósítást elősegítse.

[Az alapszabály] a következőket tartalmazná 1-ször. Az új rend a legmagasabb nevet viselje: Katonai Mária Terézia Rendnek nevezzék és 1757. június 18-án alapítottnak és megnyitottnak tekintsék, minden császári királyi tiszt, aki a nevezett napon lefolyt csatában különleges érdemeket szerzett, avagy a jövőben ilyenekben kitűnik, jogot nyerjen a rendbe való haladéktalan felvételtre.

2-szor. Ő császári királyi Felsége örökös alapszabályként ezennel elrendeli, hogy senki, bárki legyen is az, előkelő származása, hosszú szolgálata, harcokban szerzett sebei előzetes érdemei miatt, még kevésbé pusztán kegyelemből és mások ajánlásra a rendbe felvételt ne nyerjen, hanem egyedül azok, akik becsületből és kötelességből teljesítik feladataikat, azontúl pedig különösen bátor tettel tüntetik ki magukat, akik nemcsak a katonai szolgálat szempontjából adnak bölcs tanácsokat, hanem azok megvalósításában is kiváló bátorsággal előljárnak, akik csatákban, ütközetekben és ostrom idején bátor, okos parancsokkal, csapatmozdulatokkal az ellenséget megállítják, az esetleges bomlást helyrehozzák, a káros véletleneket elhárítják, más csapattesteknek a hadművészet szabályai értelmében segítséget nyújtanak, vagy olyanokat támogatnak, – abban a szerencsében és lehetőségben részesülnek vagy a jövőben részesülni fognak, hogy a rendbe felvételnek.

3-szor. A rend nagyobb dicsőségére Ő császári királyi Felsége a nagymesteri méltóságot maga vállalja és gyakorolja.

4-szer. E rendet megkaphatják gyalogságunk, lovasságunk, huszárságunk, határőrségünk, tüzérségünk, aknászaink és hadmérnöki karunk főtisztjei, a legmagasabbtól a legalacsonyabb beosztásúakig, beleértve a zászlósokat is, vallásra, rangra, származásra való legcsekélyebb tekintet nélkül. Ide soroljuk az idegen főtiszteteket is, akik a császári királyi hadseregben önkéntesként szolgálnak, ami a felvételüket illeti, de az azzal járó évjáradék nélkül. Nem vehető fel az, aki nem tényleges főtiszt.

5-ször. A rendtagok két osztályt alkotnának, a nagykeresztesek és lovagok osztályát; az utóbbiba azok nyerjenek felvételt, akik kimagaslóan bátor tettel erre méltókká váltak. A nagykeresztet azoknak biztosítjuk, akiknek bátorsága oly bölcs cselekedettel párosul, ami egy fontos hadművelet szerencsés kimenetelét döntően befolyásolja.

6-szor. Bizonyos számú nagykeresztesnek és lovagoknak Ő császári királyi Felsége évjáradékot biztosít, éspedig az elsőeknek évi 1500 forintot, az utóbbiaknak részben 400, részben 200 forintot, az évjáradékok meghatározott száma semmiképpen nem érinti a rend adományozását, annyi nagy- és középkeresztes nyerjen felvételt, ahány arra érdemessé vált. Amennyiben már valamennyi évjáradék kiosztásra került, a fiatalabbak akkor vehetők fel, ha a rendi szabályok értelmében üresedés áll be.

7-szer. A rendbe való felvételhez három lényeges dolog nélkülözhetetlen, először: a felvételhez szükséges bátor cselekedet kellő leírása, másodsor: a leíráshoz szükséges bizonylatok csatolása, harmadszor: pártatlan vizsgálat arra vonatkozóan, hogy a bizonyítékok hiánytalanok és a tett minősége a nagy- vagy középkeresztre jogosít-e.

8-szor. A tett leírására vonatkozóan Daun gróf tábornagy a legmagasabb Úr nevében az egész hadseregben köteles kihirdetni, hogy egyetlen főtisztnek – a legmagasabb rangútól a legalacsonyabbig, aki hite szerint kiváló tetteivel az új rendre méltóvá vált – se tiltassák meg, és a legkisebb akadályt se gördítsék útjába, sokkal inkább segítsék abban, hogy a megfelelő bizonyítékokat megszerezhesse. Egy ilyen tiszt köteles szándékát a felettes tisztjének jelenteni, azután a vezérő tábornokot megkeresni, hogy az a tábornok-hadbíró, távollétében, vagy akadályoztatása esetén egy ezred-hadbíró, vagy ha egyik sem lenne kéznél, egy írásban járatos kapitányt, hadnagyot vagy zászlóst megbízhatson, megparancsolván, hogy a rendjelölt állítólagos bátor magatartásáról kimerítő és pontos adatokat szerezzen be, és azokat minden lényeges körülmény megnevezésével papírra vesse.

9-szer. Hogy azonban az elegendő bizonyítékokból semmi se hiányozzon és a kívánt leírás az igazságnak megfelelően, a fogalmazó ne csak a megnevezett tanúkat hallgassa ki, és becsületekre hivatkozva tárja fel a körülményeket, hanem a megfogalmazott jelentést olvassa fel előttük, és amennyiben hozzáfűzni valójuk nincs, aláírásukkal és pecsétjükkel erősítsék meg azt.

10-szer. Mivel a haditettek többnyire sok ember szeme láttára történnek, bizonyításuknál a kellő mértékre kell szorítkozni; ügyelni kell arra, hogy a bizonyítékokat szolgáltató tábornok vagy főtiszt vitézi tette és bölcs intézkedése idején más személy parancsnoksága alatt állt-e, vagy a csapatokat maga vezette-e. Első esetben nemcsak a parancsoló tisztet kell tanúságtételre felkérni, hanem a dandárt, az ezredet, a századot is, vagy a beosztottakat kihallgatni, a szemtanúk vallomását feljegyezni, a jelentést előttük felolvasni, amit a parancsoló tiszt és 6 másik főtiszt, vagy ezek hiányában 12 altiszt és közlegény aláírásával köteles hitelesíteni.

Amennyiben a vezérő tiszt az esemény nem ismeretével, vagy távollétével, esetleg akadályoztatása miatt kimentené magát, vagy a rendtag-jelölt a parancsnoklást maga látta volna el, a tanúskodást és aláírást ebben az esetben 7 tiszttől, vagy ezek hiányában tizenként 2 altisztól vagy közlegénytől kell követelni, aki a tennél jelen volt.

Abban az esetben, ha a jelzett számú tanú nem állítható elő, a körülmények leírása annál behatóbb legyen, a szemtanúk pedig kötelesek vallomásukat aláírásukkal hitelesíteni. Továbbá a fogalmazó írja alá és pecsétjével hitelesítse az írásos bizonyítékokat, egyben pontosan jegyezze fel, milyen egységet és tiszteket hallgatott ki; amennyiben valamilyen ellentmondás, vagy kétség merülne fel, azt lehetőleg azonnal tisztázza.

11-szer. A fenti leírás alapján elkészített lovagpróbát a vezérő tábornokokhoz kell eljuttatni, aki vagy maga, vagy meghatalmazottja révén összehívja a rendi káptalant, hogy a próbát a legbehatóbban megvizsgálja, megvitassa és eldöntse azt, hogy a

leírt tett a rendbe való felvételre vagy nagykeresztre érdemesít-e; a rendbe való felvétel a nagymester határozata nélkül érvénytelen.

A káptalanba ama nagykeresztesek és rendlovagok hívhatók be, akik a parancsoló tábornoknál jelen vannak és szolgálatuk elmulasztása, vagy jelentős hátráltatása nélkül megjelenthetnek; a káptalan sohasem álljon össze 6-nál kevesebb nagykeresztesből vagy lovagból, amennyiben nincsenek a kellő létszámban jelen, helyüket ugyanannyi koridős tábornok, ezredes vagy alezredes és őrnagy töltsse be.

12-szer. A káptalanba minden alkalommal hívják be a tábornok-hadbíró vagy annak helyettesét, avagy egy ezred-hadbíró a parancsnokló tábornok akarata értelmében, aki a jegyzőkönyvet vezeti és minden egyes szavazatról feljegyzi, hová esett, hogy a káptalan a többség akarata értelmében a döntést meghozhassa.

13-szor. Mivel időközönként előfordulhat, hogy néhány császári királyi tábornok és tiszt szövetségeseink hadseregében szolgál, sérelmes lenne, ha ők e rend megszerzésének lehetőségétől elesnének. Ő császári királyi Felségének legkegyelmesebb akarata szerint, ha egyik szövetségeseink hadseregében ők bátor és bölcs tett végrehajtásában kitűnnének, és a fenti kívánalmak szerinti leírást eljuttatják a rend nagymesteréhez, a rendi káptalan ugyanúgy összehívható a tények megvizsgálása és értékelése céljából, mintha a tett a császári királyi hadseregben történt volna meg, a jelölt pedig, ha méltó rá, vonakodás nélkül nyerjen felvételt a rendbe.

14-szer. Amint a káptalan határozatára a nagymesteri jóváhagyás megérkezik, a parancsnokló tábornok vagy annak meghatalmazottja valamennyi jelenlévő nagykeresztesből és lovagból, azok távollétében tábornokokból és törzstisztekből összehívja a káptalant, kézfogás mellett kihirdeti, hogy a néven nevezett rendtag-jelölt bátor és bölcs magatartásával méltó a katonai rendbe való felvételre, a tábornok vagy ezred-hadbíró felolvassa a hitelesített tényeket a nagymesteri jóváhagyással együtt, a vezérő tábornok pedig, vagy helyettese, trombitaharsogás és dobpergés közepette kitűzi a rendjelet a jelölt gomblyukába illő szerencsekívánás között, megöleli, megcsókolja, amit ezután minden nagykeresztes és lovag köteles megismételni.

15-ször. Amennyiben a rendtag-jelölt nincs jelen a hadseregben, hanem parancsra vagy egyéb okból kifolyólag távol tartózkodik, a káptalanülést a fent leírt módon mégis meg kell tartani; a parancsnokló tábornok köteles a rendjelet a koridős tábornoknak, esetleg tisztnek elküldeni, ahová a jelölt a leghamarabb eljuthat, hogy annak kitűzését a leírt módon megtehesse.

16-szor. A jelölt, bár nem élvezheti a rend előjogokat a kihirdetés és ünnepélyes avatás előtt, a rendbe való felvétel és a rendi évjáradékra való jog ezzel szemben a bátor tett napjától megilleti; ezért a napot, és ha lehetséges, az órát is hangsúlyosan kell szerepeltetni a rendi próbában.

17-szer. Amennyiben a már felvett rendi lovagok újabb bátor és bölcs cselekedettel ismételten kitűnnének, ahogy az elvárható is lenne, a rend sajátossága értelmében újabb kitüntető jelvények adományozhatók; két, három vagy több, kellően igazolt tettért a jelölt ugyanannyi rendjelvényt kapjon a már meglévőhöz; az erre vonatkozó rendelkezéseket Ő császári királyi Felsége fenntartja magának.

18-szor. Mivel ezt a rendet, ami egyedül bátorsággal és kivételes hősiességgel nyerhető el, más rend nem előzheti meg, mindkét császári királyi Felség úgy

döntött, az Aranygyapjas Rend szabályaihoz hasonlóan, miszerint az más rendjelvények mellett nem viselhető – egyes-egyedül a katonai Mária Terézia Renddel tesz kivételt és ezennel elrendeli, hogy e rend jelvényei az Aranygyapjas Renddel együtt és egymás mellett hordhatók.”

Alaptételeiben a későbbi statutum nem tért el a levéltől. Azon túlmenően, hogy részletesebben írt le különböző kötelmeket, a járadékok mértéke változott meg. A tervezet 6. pontjában az első osztály 1500 forintnyi évjáradékra jogosult, a második osztályból száz vitéz 400, további száz 200 forintra, szemben a statutum 8. pontjában meghatározott 600 illetve 400 forinttal. A tervezet 10. pontja meghatározta a hőstettek tanúinak sorrendjét és számát, ezt a statutum 13. pontja némiképp módosította. „A parancsnokló tiszt és 6 másik főtiszt, vagy ezek hiányában 12 altiszt és közlegény aláírásával köteles hitelesíteni” a hőstettet a tervezet előírása szerint, míg a statutumba ez már úgy került bele, hogy a parancsnokon kívül 5 másik főtiszt, ez utóbbiak hiányában egy hiányzó tisztet tanúként két altiszt vagy közlegény helyettesítsen. Hasonlóan kisebb módosítások találhatók másutt is, mint a levél 14. és az alapszabály 31. pontja között, amely a kitüntetés átadásának módját írja le. A vezénylő tábornok „trombitaharsogás és dobpergés közepette kitűzi a rendjelet a jelölt gomblyukába illő szerencsekívánatok között, megöleli, megcsókolja, amit ezután minden nagykeresztes és lovag köteles megismételni”. A végleges szövegből a csók hiányzik, viszont itt szerepel a kitüntetés átadásakor elhangzó szöveg: „A legmagasabb császári nagymesteri parancsra fogadja kezünkéből a katonai Mária Terézia Rend jelvényét. Ez tetteinek és a rendbe való felvételének bizonyítéka, amely egyedül a bátorságra és a bölcsességre épül. Használja Isten dicsőségére, a fenséges Uralkodóház szolgálatára és a haza védelmére”.⁵⁶

Nem tisztázódik a szövegekből, mennyiben vett részt az egész mű kidolgozásában Ferenc és mennyire irányította az ügyet Mária Terézia, aki teljesen és tökéletesen ismerte korának szabályait – játékszabályait, a mozgástereket – és tisztában volt saját magával, képességeivel. A császárné, királynő, király, uralkodó ismerte és gyakorolta is. Ezt önéletrajzírói is megállapítják, alapvető eltérések nem ta-pasztalhatók. Igaz, ők is egymásból dolgoztak, elég volt egyszer a levéltári alapkutatást elvégezni e kérdéskörben.

Mégis, a nyomtatott szakirodalom alapján és azok ellenére megkockáztatom: a Katonai Mária Terézia Rend a császár és felesége közös elképzelése alapján született. Nem pusztán udvariasság, hogy a statutum I. Ferenc aláírásával adták ki, ez a tudatos együttműködés eredménye.

De nem kizárólag arra alapozom véleményem, hogy az alapszabály Ferenc, Isten kegyelméből választott római császár neve alatt jelent meg. Nem is csak arra, hogy a néhány oldallal korábban idézett, Daunnak címzett levél 18. pontjában ez a megfogalmazás található. „minkét császári királyi Felség úgy döntött” (so haetten beyde Kaiserl. Königl. Majestaeten den Entschluss gestattet). Nem is csak arra, hogy

⁵⁶ Statutum 1759. D1 f v=26. o. A 31. pont: Auf allerhoechst Kaiserl. Großmeisterischen Befehl empfangen dieselben aus meien Haenden das Zeichen des militärischen Mariae-Theresiae Ordens. Dieses dienet zum Beweiß ihrer Thaten und Aufnahmen in diesen Orden, der allein der Tapferkeit und Klugheit gewidmet ist. Gebrauchen Sie sich dessen zur Ehre Gottes, zum Dienst Durchlauchtigsten Erzhauses, und zur Vertheidigung des Vaterlandes. – A „das durchlauchtigste Erzhaus” a Habsburg főhercegi ház. Durchlauchtig, durchlauchtigst: Anrede fürstl. Personen: Dt. Wörterbuch, 271. o.

1764-ben, a rendi vagyon alapítólevélben ismét az szerepel, hogy férjével együtt határozták el a lovagrend felállítását. Nem is csak arra, hogy a kitüntetés hátoldalán kettejük egymásba fonódó monogramja van, hanem arra is, hogy az 1764 januárjában kelt okmányt májusban egy másik követte. Ebben pedig minden kétséget kizáróan Mária Terézia rendelkezik, a Szent István Rendről. Címei között azonban itt is első az, hogy császárné. „Nos Maria Theresia Dei gratia romanorum imperatrix ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae... in perpetuam memoriam...”⁵⁷

Mária Terézia tudta a különbséget, mit jelent az, ha róla neveznek el Rendet, vagy ha ő maga alapítja. Egyedül. És hét évvel a közös alapítás után meg is tette.

Nem használok a „prózaelméleti dilemmák” megoldásának ajánlott módszerét, amikor a kritikus, a forráselemző, bárki a „köztes zónában rejtőző” és a „szöveg alatti szemantikai rétegre” figyel, mindezeket felszínre hozza, és nem bízva az olvasóra, hogy döntsön tetszése szerint.⁵⁸

Itt és most a döntés az olvasóé, amelyet talán megkönnyít a témakör további szakirodalmának felidézése.

Összefoglaló mű rendjelvevényekről és kitüntetésekéről legutóbb Innsbruckban jelent meg.⁵⁹ Mario Laich 1993-ban megjelent könyve elején rövid történeti áttekintést ad. A Katonai Mária Terézia Rendre azonban csak utal a főszövegben, részletesebben a jegyzetben ír róla. Előzményként ő is az 1749–1750-ben szoba került rendalapítást említi, a Katonai Becsületrend (Militärischer Ehren-Orden) tervezetét. Mindez csak 1757-ben realizálódott, írja, ennél későbbi és különösebb katonai vonatkozás nélküli a hétéves háború befejezése után alapított Szent István Rend. A kortárs festményeken – jegyzi meg – az állami szolgálatban álló urakat e rendjellel dekoráltan láthatjuk.⁶⁰

Néhány oldallal tovább összefoglalást közöl az 1901-ben érvényben volt rendekről.⁶¹ Korábban nincs lábjegyzet, vagy hivatkozás, de itt a 9. számú jegyzetben ír néhány mondatot a Mária Terézia Rend alapításáról azon túlmenően, amelyet fentebb már említettem. Eszerint felállítását 1757. május 13-án kívánták nyilvánosságra hozni (ez elmaradt – R. R.), de amint Daun június 18-án híres nagy győzelmét kivívta, már e nap jelentette az alapítás dátumát. Alapítóiratként a június 22-én kelt Kabinettschreibung szerepel.⁶²

57 Constitutiones insignis ordinis equitum S. Stephani regis apostolici. – Viennae, [1764] MDCCLXIV. Typis Josephi Kurzbock, Universit. Typography, 35. 5 t. 31 cm.

A Hadtudományi Könyvtár Militaria Hungarica gyűjteményében az 1237 jelzeten latin nyelvű példány.

Német nyelven az Österreichische Nationalbibliothek régi katalógusa 72.Q.75. jelzet alatti címfelvétele: (Maria Theresia Imperatrix Romanorum) Statua des Ritter-Ordens des heiligen Stephani. – Wienn, 1764. Kurzbock. – A példányt nem vettem kézbe, a cédulán lapszám és gerincméret nincs.

58 Tömke Beáta: Prózaelméleti dilemmák. *Iskolakultúra*, 4. évf. (1994) 6. sz. 5. o.

59 Laich, Mario: Altösterreichische Ehrungen. Auszeichnungen des Bundes. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte. Innsbruck – Wien, [1993] 303 o. ill.; Bibliogr. a jegyzetekben. (A továbbiakban: *Laich*).

60 Uo. 16. o.

61 Uo. 18. o.

62 Uo. 181–182. o. A Kabinettschreibung azonos a Daunhoz írott levéllel. L. az 53. jegyzetet. Más források *Cabinettschreiben* néven is említik.

Néhány statutum hasonmását – Lipót, Osztrák Vaskorona, Ferenc József Rend – mint az alapítás dokumentumát Laich függelékben közlésezi, a Lotharingiai Ferenc-féle azonban nincs közöttük. Ferencet egyáltalán nem említi. Bevezető tanulmánya túl rövid is ahhoz, hogy magyarázatot fűzzön hozzá, miért Ferenc a statutum kibocsátója és miért más az alapító személye, aki egyébként Laich számára egyértelműen Mária Terézia.

A hivatkozott irodalom a már idézett jegyzetekben található, ez többek között Makai Ágnes,⁶³ a Hoffmann-Hubka szerzőpáros,⁶⁴ Lukeš,⁶⁵ valamint Hirtenfeld munkája.⁶⁶

Lukeš könyve a korábban már említett Hirtenfeld kiegészítése, 1890-ben jelent meg. A Daunhoz írott levelet ő is idézi, valószínű az előkép, Hirtenfeld alapján – bár ezt nem említi – a „Lieber Graff Daun” megszólítással, amelyet a valószínűsíthetően eredeti kézirat, vagy korabeli másolata alapján készült nyomtatott kiadványban már megszólítás nélkül láttunk viszont. Művében Ferencről legalább azt megemlíti, hogy lelkes támogatója volt a rendalapítási tervnek.⁶⁷

Időrendben majdnem valamennyi szerző egymásra hivatkozik, s közülük sajnos azokról a múlt századiakról, akik elképzelhetően eredeti iratok alapján dolgoztak, nem állapítható meg, mit vettek mégis kézbe és mit tartottak abból fontosnak, hiszen a régebbi gyakorlat szerint nem, vagy alig jegyzeteltek, elegendőnek tartották a címlapon annak közlését, hogy adataik autentikus forrásból származnak.

Lukešre hivatkozik a kitűnő Procházka,⁶⁸ aki nagy éremkatalógusában csak rövid történeti közlésekre szorítkozik. E szerint a Rendet 1757-ben alapította Mária Terézia, 1765-ben bővítette II. József, majd I. Ferenc 1810-ben és Ferenc József 1878-ban. A statutum tervezetét Daun készítette, I. Ferenc császár bocsátotta ki 1758. december 12-én.⁶⁹

Procházka forrásai az 1979-ig megjelent szakkönyvek,⁷⁰ közöttük a Hoffmann-Hubka szerzőpáros 1943-as első, majd 1944-es második kiadású kötete.⁷¹ Ebben, a forrásként használt könyvben is részletesen szerepel az uralkodó győztes tábornoka Daun, valamint bevált tanácsadója Kaunitz, akik együttes szerzői az 51 pontból álló alapítási okiratnak.⁷² Lábjegyzet, hivatkozás itt nincs, csak egy rövid irodalmi összeállítás a 8–9. oldalon. Itt szerepel eddig nem említett könyv, amely 1796-ban

63 A 10. sz. jegyzetben leírt cikk: MA 8.

64 Hoffmann, Oskar-Hubka, Gustav: Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Wien, 1943. 392. o.; 47 t. Második, javított kiadása 1944-ben jelent meg, ez azonban témánk szempontjából érdektelen, bár egyébként fontos bővítéseket tartalmaz. A hivatkozásnál a lapszám az első kiadásra utal. (A továbbiakban: Hoffmann-Hubka).

65 Lukeš, Johann: Militärischer Marie Theresien-Orden. (Neue Folge des Ordens-Geschichte: „Der Militär-Maria Theresien-Orden und seine Mitglieder. 3. Abt. 1850 bis 1890). Wien, 1890. 552. o., 44 t. (A továbbiakban: Lukeš).

66 L. Hirtenfeld, 24. sz. jegyzet.

67 Lukeš 2. o.

68 Procházka, Roman Freiherr von: Österreichisches Ordenshandbuch. 2. neubearb. u. vermehrt. Aufl. Grosse Ausgabe. München, 1979. Bd. 1–4., folyamatos oldalsz. 311. o., 146 t. (A továbbiakban: Procházka).

69 Uo. 47. o.

70 Uo. 48. o., a 14. sz. lábjegyzet: Hirtenfeld, Lukeš, Hoffmann-Hubka, Pielsticker, Allmayer, Beck, stb.

71 Hoffmann-Hubka 1. 64. jegyzet.

72 Uo. 2. o.

jelent meg August Gräffer könyvnyomdájában, Regensburgban és szerzője ismeretlen.⁷³

A Katonai Mária Terézia Rend történetének 1796-ból származó kötete szerző, kiadó és nyomda nélkül, Regensburg és Mainz impresszummal jelent meg.⁷⁴ De a bécsi Kriegsarchiv könyvtárának példányára a cím fölé kézírással, grafitceruzával, szögletes zárójelben, mintegy szerzőként, valaki felírta August Gräffer nevét. (4. ábra. 26. o.) Ki volt hát a jeles férfiú, aki a katalógus és a könyvcím lap készítése szerint szerző, a Hoffmann–Hubka kötet alapján kiadó?⁷⁵

Az osztrák császárság életrajzi lexikona szerint valahol Sziléziában született 1762-ben és Bécsben halt meg 1816-ban.⁷⁶ Könyvkereskedő volt, aki azonban e mellett könyvkiadással is foglalkozott. Figyelme különösen a katonai témák felé irányult, ezért katonai könyvkereskedést alapított (Militärische Buchhandlung), amelyet személyesen vezetett. 1790-ben indította katonai almanach-sorozatát (Militär-Almanach der k. k. Armee), a hadsereg tisztikárának adataival megjelenő Schematismus-köteteket, ezek 1814-ig saját kiadójánál jelentek meg, akkor azonban átengedte az állami nyomdának.⁷⁷ Töretlenül tevékenykedett a katonai irodalom érdekében, könyvei saját kiadásában és kiadójában, de névtelenül jelentek meg. Írt ezredtörténetet, adatokat közölt az osztrák lovagrendekről és foglalkozott a francia forradalom háborúival is.⁷⁸

73 Uo. 8. o. Schon im Jahre 1796 ist im Verlag von August Gräffer in Regensburg und Mainz eine „Geschichte des k. militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung“ erschienen, deren Verfasser nicht genannt ist.

A szerzők nem írják, honnét tudják azt, hogy Gräffer-nyomda működött Regensburgban vagy Mainzban, vagy mindkét helyen. Az osztrák összefoglaló nyomdászattörténeti mű erről nem tud: 500 Jahre Druck in Österreich von *Durstmüller, Anton*. – Hauptverband der graphischen Unternehmungen Österreichs. – Bd. 1–3. Wien, 1981–1985–1988. Bd. I. 1847-ig 327 o., de a Lexikon des gesamten Buchwesens. (Hrsg. *Löffler, Karl* und *Kirchner, Joachim*) Leipzig, 1936. Bd. 1–2. sem jegyzi Gräffer, August nevét.

74 Geschichte des k. k. militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung. Nebst einem Anhang. Regensburg und Mainz, 1796. S. N. ism. lapsz. (A továbbiakban: Geschichte 1796.)

75 Az ábrán a Kriegsarchiv színezetlen példánya. A szögletes zárójel annak jelzésére, hogy a hiányzó adatot a címfelvételező idegen forrásból és nem a könyvből vette, századunkban vált általános használttá. Ennek a későbbiekben lesz még jelentősége, amikor a szerzőség taglalásánál kiderül, hogy a szögletes zárójel az egymásra hivatkozást igazolja. Leginkább *Porthcim* katalógusa az, amely nyomán az 1930-as években, a könyvtári rekatalógizálások során elterjedt Gräffer szerzősége. L. utóbb a 89. jegyzetet.

76 Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche von 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. Von *Wurzbach, Constant von*. A bennünket érdeklő Fünftler Theil (Füger–Gsellhofer) Wien, 1859. 296–297. o.: Gräffer, August, Buchhändler, geb. in Schleien 1762. gest. in Wien 1816. (A továbbiakban: BL.)

77 Oesterreichischer Militär-Almanach für das Jahr 1791. Wien, bey Gräffer dem jüngern. Az életrajzi lexikon terjedelme nem ad alkalmat arra, hogy e sorozat kiadóit számba vegye, de a megemlített 1814-es évig is több kiadó gondozta: a következő kötet „für das Jahr 1794“ kiadója a rejtélyes Joseph Frister, akinek nevével később még találkozunk. 1800-ban viszont „bey Cath. Gräffer“ neve jelzi a kiadót. Megérne egy tanulmányt e sorozat, legalább a 18–19. századi kötetek. A kiadvány egyébként 1918-ig jelent meg rendszeresen, évente. L. még: *Rákóczy* Rozália: Válogatott kézikönyveink. Programfüzet, 1983–1984. Hadtörténeti Múzeum 9–13. o. L. még: BL 296. o.

78 Geschichte der k. k. Regimenter, 1792. neue Aufl. 1799–1804. 2 bde. 3. Aufl. 1812. 3 Bände in 5 Teilen. Geschichte des Maria Theresien-Ordens 1796. Beitrag zu den Annalen der Österreichischen Ritter-Orden, 3 Abth. 1796–1802. neue Aufl. 1809. Ebből a kiadásból az állítólag 1796–1802-ben megjelenteket nem láttam és katalógusban sem találtam. Ezzel szemben Katharina Gräffer und Comp hirdeti az üzletében – Wien, Plankengasse Nr. 1124 – kapható katonai könyveket, többek között a Beitrag zu den Annalen der Ritterorden August Gräffer szerkesztésében 1809 és 1812 között megjelent kötetét 8 fl 30 kr-ért, megjegyezve, hogy wird fortgesetzt. A hirdetés a Kurze Geschichte der k. k. österreichischen Regimenter... Dritter Band 1812. 408. o. borító belső szerepel. Boríték cím: Geschichte der... Ez a kiadvány megjegyedik az e jegyzetben elsőként leírt könyv 3. kiadásával, amely részletekben jelent meg.

Az itt első kiadásként feltüntetett könyvről azonban megállapítottam, hogy nem Gräffer a szerző és nem 1792-ben jelent meg. Erre később visszatérek.

Belohnungsgeschichte der k. k. obligaten Mannschaft, 2 Bdch. Ez a szép kis könyvecske is tartogat meglepetéseket: első köteteskéje igazi, Gräffer, de második részének címlapján ismét felbukkan a rejtélyes Frister. Ausserdem gab er heraus eine Skizze des zweiten franz. – republikanischen Krieges. – Wien, 1804. mit Plan.

Idősebb testvére, Rudolf szintén kiadóként működött Bécsben, ő kezdte el a velinpapír gyártását⁷⁹ és könyvkiadásával nem kevés szolgálatot tett a császárságnak. Élharcosa volt a szerzői jogvédelemnek is.

Gräffer fiai, Franz és Anton hasonlóan irodalombarátok voltak. Tanulmányaikat apjuk műhelyében kezdték. Franz egy ideig „Grafen St. Leu”, azaz Lajos Napóleon szolgálatában állt, később a lichtensteini herceg, majd a Harrach grófok könyvtárosa lett. Kiadóvállalata, antikváriuma és nyomdája is volt. Maradandó szolgálatot tett az osztrák nemzeti enciklopédia kiadásával.⁸⁰ Gräffer felesége, Katalin is részese volt a családi vállalkozásnak.

A Gräffer családra, s legfőképpen a minket érdeklő Augustra vonatkozó adatok Hirtenfeldtől származnak.⁸¹ A kör tulajdonképpen itt zárul be.

Hirtenfeld a Mária Terézia Rendről és tagjairól írott művében „autentikus forrásokra” hivatkozik, amely ezek után a káptalani iratokon kívül lehet a névtelenül megjelent, feltehetően Gräffer – rendtörténet is. De mi lehetett ennek forrása, ki a szerző és miért írta művét?

Az előszó szerint azért született a mű, mert Európaszerte több rend létezik és már valamennyi történetét megírták, míg ezt a rendet, amely számtalan hőst számlál, csak újságcikkekből ismerhetik.⁸² Következtethetően ennél több információval rendelkezett, sajnos azonban, nem írta meg ezeket.⁸³

Pedig adatai részletesek, az alapító irattól kezdve az adományozásokig többszöri kiegészítéssel mindent leírt a Rendről.

Mint magyar vonatkozású könyv, megérdemli a részletes ismertetést.

A könyv, amelyet a bécsi Kriegsarchiv könyvtárában olvastam, korabeli papírkötéses, körülvágott példány, mindössze 16 cm gerincméretű, szinte durva, merített papírra készült. (Papírával kapcsolatban semmiféle kutatást nem végeztem, túlságosan messzire vinne a választott témából.) Címlapja metszettel díszített. A nyomdász öt betűtípust használt a címben és impresszumban. Az előzéklapon más cím szerepel: A fontosabb, az osztrák örökös tartományokban virágzó lovagrendek története (Geschichte der vorzüglichsten, in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden⁸⁴). Ez egyébként a címlapon jelzett függelék némileg módosított címe (Anhang von den vorzüglichsten in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden).

Bl 297. o. a művek felsorolása. A BL forrása minden valószínűség szerint a *Hirtenfeld* által szerkesztett és 1852-ben megjelent katonai lexikon. L. később a 81. jegyzetet.

A bibliográfiai leírások fantasztikus keveredésének oka a szerzőség önkényes odaítélésén kívül a szerzői jogvédelem ismeretlensége, a személyiségi jogok ilyen téren teljes figyelmen kívül hagyása, az előzéklapok és címlapok, a későbbi átkötések, miatt eltűnt borítófedelek címeinek kavalkádjá. V.ö. Kurze Geschichte... vagy csak Geschichte, mint cím.

79 Velinpapír=Velin, francia eredetű, a m. borjúbőrből készült pergamen (az eredeti pergamen Pergamonból származó, írásra alkalmas, finomra kikészített juhbőr); továbbá: pergamen hatású sima papír (vö. német pergamentartiges Papier); Rudolf Gräffer: BL 297. o.

80 Österreichische National-Encyklopädie Bd 1–6. – Wien, 1835–1837.

81 Oesterr. Militär-Konversations-Lexikon. (Herausg. von *Hirtenfeld* u. *Dr. Meynert*.) Wien, 1851. Bd (A továbbiakban: *Hirtenfeld-Meynert*); Gräffer: Bd. 2., 779. o.

82 Geschichte 1796. VII. o.

83 Jegyzetek a könyvben nincsenek, nem tudni, ismerte-e az 1763-ban megjelent lipcei Nachricht adatait. L. a 35. sz. jegyzetet.

84 Az előzéklapon szereplő cím önálló változatban is felbukkan, ehhez készült a Beitrag zu den Annalen der Österreichischen Ritter-Orden. Ld. 78. jegyz. Csakhogy ez nem önálló mű, hanem a Geschichte 1796. tartozéka, más formában soha nem láttam, címfelvételekben sem, bibliográfiákban és hivatkozásokban viszont igen, de leőshely feltüntetése nélkül.

Erwerbsbuch - Nr.; I 3017.

[Gräffer, August]
G E S C H I C H T E

Des
K. K. militärischen
MARIE THERESIE
ORDENS
seit desselben Stiftung.

Nebst einem Anhang.

Regensburg, und Mainz, 1796.

von F. Thiersch, von

1796-1802 in 1802-1806

Regensburg 1802/6

A kötet többszörös kolligátum úgy, hogy még némi későbbi megjelenésű kiegészítést is a korábban megjelent vonatkozó oldalak közé kötöttek. A könyv XVI számozott oldallal kezdődik, a 178. oldalig két táblázatot iktattak be, amelyek az oldalszámozásban nem szerepelnek. Ez a rész az 1. kolligátum első fele. A 178. és 179. oldalak közé kötötték a Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Mariae-Theresien-Ordens; enthaltend die Jahre 1796–1802. című rész Regensburgban, 1802-ben megjelent 61 oldalát. Ez a 2. kolligátum, egyben az elsőben lévő negyedik fejezet folytatása. Ezt követi a Zweyter Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Marien-Theresien-Ordens, ugyancsak Regensburgból, 1806-os megjelenési évvel, 7 oldalon. Ez a 3. kolligátum.

A kötet a 179. oldalon folytatódik, itt található az Ordens-Statuten, amely az ismert sorokkal kezdődik Ferenc császár címeinek felsorolása után: „Nachdem Unsere herzlich geliebte Gemahlin der Kaiserin Königin Agost. Majest. und Liebden, gleichwie Wir...”, majd a 216. oldaltól a rendi ceremónia leírása következik a 226. oldalig. Ez az 1. kolligátum második része. Ezek után következik a címlapon jelzett és már leírt Anhang VIII, 84 oldal és 1 tábla terjedelemmel. Kiadási év nincs rajta, de abból, hogy a Szent István Rend nagymestere II. Ferenc, következtethettünk arra, hogy biztosan megegyezik a könyv 1796-os kiadási évével. Ez a teljes együttes negyedik kolligátuma.

A kötetben az 1. kolligátum első részében említett kettőn kívül több táblázat is van, de ezek a folyamatos lapszámozásban a 4. fejezet folytatásaként a statutum elé kötött kiegészítésben (a második kolligátumban) szerepelnek a 29-től a 46-ik oldalig. Méretük változó, kétszer vagy háromszor lehet kihajtani őket a lapok közül és az adományozások adatait tartalmazzák.

Szerző sem a címlapon, sem a kolligátumok címlapjain nem szerepel. Az előszóban a kiadó utalt arra, hogy megjelent már a rendjelekről több adat a császári-királyi, hadsereg történetéről írott rövid műben, de szerzőt nem említ.⁸⁵ A címlap utáni számozatlan V. oldalon művét a Mária Terézia Rendnek ajánlotta (Diesem hohen Order gewidmet von dem Herausgeber).

Az első kolligátum 6. oldalához nagyon szép rajz tartozik a rendjelvényekről (5/a. és 5/b. ábra. 28–29. o.), és minden fejezetet külön kis rajz illusztrál, amelyeket a XV–XVI. oldalon a szerző a fejezetekre való hivatkozással részletesen leír. Metsző neve sem fedezhető fel az ábrán.

A címlapon (4. ábra, 26. o.) látható metszetről több jelképes tárgy között a hadművészet könyve és egy térkép tekint ránk annak példaként (zum Beweis), írja a hozzátartozó magyarázat, hogy nem csak az egyszerű (csupasz – bloß) bátorság és személyes vitézség (Tapferkeit) jellemzi a nagy hadfit, hanem állhatatos (beständige) tanulás, ismeret és tudás is szükséges ahhoz, hogy a harcmezőn felismerje és megtalálja az alkalmat, és a kitűnő cselekedet révén a Mária Terézia Rendet meg is pályázhassa.

⁸⁵ Geschichte 1796. VII–VIII. o. Lehet, hogy az itt említett – a sajtóban részletekben megjelenő – tudósítások a Nachricht forrásaira utalnak. L. a 35. jegyzetet és később a 108. és 109. jegyzeteket. Az adatok, „amelyek a kiadó birtokában vannak”, kutatásaim szerint Stephanie, Gottlieb adatai voltak. A később Gräffernek tulajdonított művek szerzője megállapításaim szerint Stephanie, ehhez kapcsolódóan l. a 89. és 90. jegyzeteket. A szerzőségről, a kiadásváltozatokról és fellelhető példányokról a bécsi Collegium Hungaricum Évkönyvében 1995-ben jelenik meg a részletes elemzés.

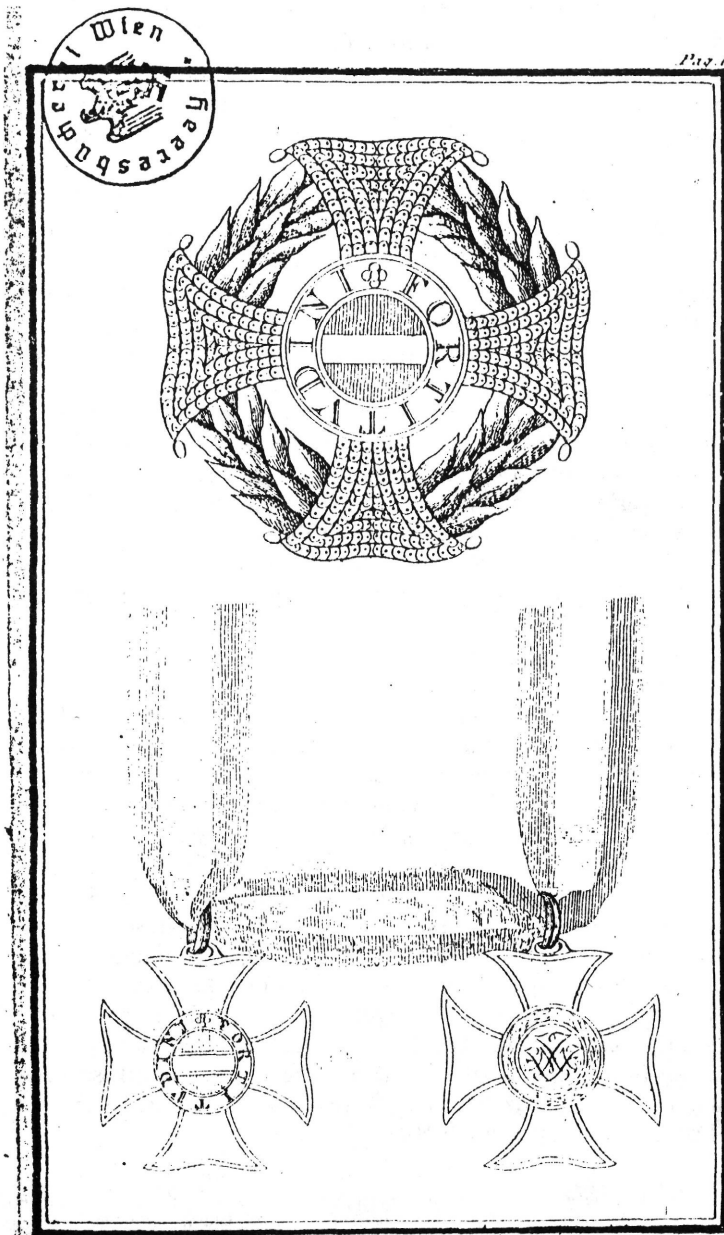
ſchen Wappens auszudrücken. Sowohl von dem Ordenskreuze, als auch von dem ſpäterhin dem Orden beygelegten geſtickten Stern, folgt hiermit eine Abbildung.

Das Titularfeſt des Ordens wird jährlich (im Fall eine hinlängliche Anzahl Ordensritter anweſend ſind,) am erſten Sonntag nach dem Thereſientage bey Hof gefeyert. Se. Maj. der Kaiſer als Großmeiſter, und ſämmtliche Mitglieder in ihren Militäruniformen mit dem Ordenszeichen geziert, gehen aus den Hofzimmern in die Hofkirche, und nach Endigung des Gottesdienſtes wieder in die Burg zurück, wo an offener Tafel geſpeiſet wird.

Erſte Promotion,

vom 7. März 1758.

Die erſte Promotion geſchah mit einigen Candidaten, die ſich durch die Collinerſchlacht um den Orden verdient gemacht hatten. Der Großmeiſter lieſs das Kapitel formiren, und durch daſſelbe die Bittſchriften und Zeugniſſe nach der Richtſchnur der oben angeführten zwey Hauptgrundsätze

5/b. ábra

A könyvecske korszakokra osztja a Rend történetét. Alapítása az első korszak II. fejezetében mindössze másfél oldal (a 3. oldal és a 4. fele). Előtte két oldalon azonban az alapításhoz végső soron mégiscsak hozzátartozó előzményeket is megtaláljuk „A rendeletalapítás fontolgtatása” című fejezetben a következőképpen:

Köztudott, milyen viharos helyzetben foglalta el a nagy Mária Terézia a trónt, milyen hűséggel és bátorsággal harcoltak hadvezérei imádott uralkodónójuk birodalmáért és országáért.

Az aacheni béke végül az osztrák örökös tartományoknak ismét nyugalmat ajándékozott, de Terézia nem felejtette hőséges hadvezérei fontos szolgálatát. Minden alkalommal kinyilvánította elégedettségének jeleit és végül jutalmat tervezett számukra, amely egyúttal újabb haditettekre kell sarkallja őket.

1756-ban kitört Poroszországgal a háború, Terézia hadvezérei a harcmezőn újabb babérokat szereztek. A halhatatlan uralkodónő rászánta magát, hogy hadserege teljes tisztikara számára szolgálati érdemrendet alapítson. Ezt azok jutalmául szánta, akik kivételes vitézség, okos magatartás révén a többiek előtt kitüntethetők.

I. Ferenc, aki a tényleges szolgálatot nagyra becsülte, ehhez az elhatározott gondolathoz teljes helyeslését adta. Valamennyi minisztere utasítást kapott, hogy a miniszterei értekezleten kialakított elképzeléseket külön előterjesztésben hozza tudomására, ebben szerepeljen az, milyen módon lehet a lovagrendet felépíteni úgy, hogy a nagy alapítónő szándékának tökéletesen megfeleljen.

Eddig az előzmény. A második fejezetben következik „A rend tényleges megalapítása”.

Miután a véleményeket összegyűjtötték és a tervezetet letisztázták, lezárta azt a császárnő/né (Kaiserin) avval, hogy ennek a katonai rendnek az alapítását 1757. május 13-án Károly lotharingiai herceg a császári hadsereg előtt ismertesse. Eközben azonban az osztrák hadak 1757. június 18-án Daun tábornagy vezetése alatt kivívták a felejtethetetlen planiai, másképpen kolini győzelmet, így lett ez a szerencsés nap az új lovagrend meghatározó dátuma.

Daun június 22-én írásos parancsot kapott,⁸⁶ hogy az egész hadsereg előtt ismertesse: az érdemek ezen új intézményét, a Katonai Mária Terézia Rendet megnyitásától, június 18-tól kell figyelembe venni, és hogy ő császári Felsége eltökélte magát a Rend nagymesteri hivatalának betöltésére és gyakorlására. Továbbá elhatározták, hogy a Rend kancelláriáját minden esetben és megváltoztathatatlanul a külügyek mindenkori udvari és állami kancellárja vezeti, rendi ügyekben parancsot mindenkor a nagymestertől kaphat, minden felterjesztést és megkeresést ugyancsak őhozzá kell jelenteni. Ezt követően a császár saját kezűleg néhány vázlatot írt az alapszabály számára, valamint egy másik sajátkezű kéziratos levélben már megnevezte az első nagykeresztet Lotharingiai Károly herceg és a másodikat Daun tábornagy személyében.

⁸⁶ Nyilvánvaló sajtóhiba az eredeti szövegben a július. Geschichte 1796. A2 ív=3. o. „Daun erhielt durch ein Handschreiben vom 22. Julius den Befehl” – a fordításban a helyes dátumot közöltem. Ez a többször idézett Kabinetschreibung. A szövegben említett „planiai győzelem” a Kolin melletti helységre utal. Plainiarl, Plaňan, Plaňany, mai elnevezése Paňany, csehországi mezőváros a pardubici járásban, északkeletre Koufimtől (Kaurim) és 71/2 mérföldre délnyugatra Pardubictól (Pardubitz) Vollständigstes geographisch-topographisch-statistisches Orts-Lexikon von Deutschland sowie der unter Österreichs und Preussens Botmässigkeit stehenden nichtdeutschen Länder von II. Rudolph. Zürich, 1868. Bd. 1–2., folytatólagos hasábszámozás 1–5312. Planian: 3419. hasáb. (A továbbiakban: Orts-Lexikon).

A rendi ünnepély leírása a harmadik fejezet 6. oldalán, az alapszabályok rövidített ismertetése után következik. A jeles alkalom mindig a Teréz nap utáni első vasárnapon, templomi áhítattal kezdődött, ekképpen: Ő Felsége a császár mint nagymester, valamint számosan a tagok közül rendi öltözékben és kitüntetésekkel ékesítve a belső termekből az udvari templomba vonultak, majd az istentiszteletet követően vissza a Burgba, ahol asztalt terítettek számukra.⁸⁷

A további fejezetek az adományozásokat ismertetik.

Az alapítás körülményei, a dokumentumok leírása, keltezése mindig állandó, amint állandó jelzővel szerepelnek az egyes események és személyek is. A fentebb idézett mondatok visszacsengenek a későbbi művekből, tartalmilag és hangulati szempontból is. Több, mint valószínű, hogy az utóbb Gräffernek tulajdonított munka a későbbi leírások alapja. Gräffer szerzőségét valószínűleg Franz nevű fiának köszönheti, aki bécsi kuriózumokról írott többkötetes munkájában említi apját is. Franz művére hivatkozik Max von Portheim, aki már tényként említi, hogy az írás szerzője August Gräffer, felsorolva katalógusában a jeles úr többi könyvét is.

Végignézve a felsorolt könyveket, gondosan elolvassa az előszókat, a kiadói katalógusokat, hirdetéseket és egyéb, korabeli nyomtatott dokumentumokat, arra a megállapításra jutottam, hogy a Mária Terézia Rendről írott szép és minden szempontból értékes könyv szerzője az ifjabb Gottlieb Stephanie kiszolgált katona, színész és színműíró volt. Kiadója sem Gräffer, ő utóbb csak felhasználta, illetve használta a rendkívül termékeny művész hagyatékát.⁸⁸

⁸⁷ Geschichte 1796. A–A4 iv=1–6. o. Erste Epoche 1756–1765. I. Beratschlagung über die Stiftung eines Militärordens. Man weiß in welch' stürmischer Lage die große Marie Theresie den Thron bestieg, und mit welcher Treue und Tapferkeit ihre Kriegsheere für des Recht und das Erbe ihrer angebeten Monarchinn stritten... 1. o. II. Wirkliche Stiftung des Militärordens. Nachdem die Stimmen gesammelt und der Entwurf ins Reine gebracht war, so beschloß die Kaiserinn, die Errichtung dieses Militärordens am 13. May 1757 durch den Herzog Carl von Lothringen bey dem kaiserlichen Heere bekannt machen zu lassen. Indessen erfochten Oesterreichs Krieger am 18. Junius 1757 unter dem Feldmarschall Daun, den unvergeßlichen Sieg bey Planian oder Collin, und so ward dieser glückliche Tag zur Epoche des neuen Ritterordens bestimmt... 3. o.

Acheni béke: 1748. október 23. Az osztrák örökösödési háború lezárása, amelyben Szilézia (és kisebb itáliai területek) kivételével Mária Terézia megtartotta a franca-spanyol-porosz-bajor koalícióval szemben birodalma egységét. Sziléziát visszaszerezendő indította a hétéves háborút 1756-ban, sikertelenül. L. még a 90. jegyzetet. 1763: hubertusburgi béke. III. Hauptgrundsätze, welche das Ordenskapitel zu beobachten hat... Das Titularfest des Ordens wird jährlich (im Fall eine hinlängliche Anzahl Ordensritter anwesend sind) am ersten Sonntag nach dem Theresienstage bey Hof gefeiert... 6. o. Az udvari templom az Ágostonrendiek bécsi temploma (Augustinerkirche).

⁸⁸ A 78. jegyzetben leírt mű, teljes címén: Geschichte der kaiserl. königl. Regimente seit ihrer Errichtung bis auf gegenwärtige Zeiten, worin die Inhaber jedes Regiment von dessen Errichtung, wie auch alle Schlachten, Belagerungen und wichtige Gefechte, denen jedes Regiment beygewohnt hat, und ihre jetzige Standquartiere angezeigt sind: nebst einem Anhang, in welchem die seit hundert Jahren reducierten Regimente, auf gleiche Art bemerkt sind von einem Veteran. Wien, 1791. bey Gräffer dem jüngern, gedr. bey Joseph Hraschankzy. 296. o., 1 t. Ezt a könyvet a nagy könyvtári katalógusok, valamint a névtelen művek bibliográfiái August Gräffer műveként tartják számon: Deutsche Pseudonymen-Lexikon. (Aus den Quellen bearb. von Dr. Michael Holzmann und Hans Bohatta) Hildesheim, 1961. Bd. 1–7. (A továbbiakban: *Holzmann–Bohatta*), valamint Nominal- und Real-Katalog. (*Max von Portheim* in der Wiener Stadtbibliothek) Kézirat. (A továbbiakban: *Portheim*). Teszik ezt annak ellenére, hogy a Veteran álnevet Franz Gräffer és Gottlob Stephanie feloldással is közik, egymásra való hivatkozással. A könyv egy példánya az Österreichische Nationalbibliothek régi katalógusában Rudolph Gräffer szerzősége alatt szerepel. Az előbb leírt hosszú című könyv második kötetének számozatlan első oldalán, valamint a 2. kötet [283]–285. oldalán az ábrákat és a könyv folytatását ígéri a kiadó. Ez 1792-ben meg is jelent Genaue Darstellung saemmtlicher Branchen der kaiserl. koenigl. Armee cím alatt, Wien, bey Graeffe dem jüngern, 138 színes táblával. Kiadói előszava derít fényt a szerzősége: Die Herrn von Stephanie dem jüngern im vorigen Jahre heraus gegebene Geschichte der k. k. Regimente. Ezt a kis kiegészítő illusztrációs kötet a Portheim-katalógus már Stephanie neve alatt írja le, de az első kötetnek jelzett szöveges résszel együtt. Így az egy és

Arra vonatkozóan, hogy azon katonai tárgyú könyveknek szerzője, amelyek a rendekről is írnak, s amelyek előszavában kereszthivatkozások vannak, nem más, mint Stephanie, maga Gräffer szolgáltatja a bizonyítékot. A *Genaue Darstellung saemmtlicher Branchen der kaiserl. koenigl. Armee* című, illusztrációkat tartalmazó kötet 1792-ben jelent meg az ifjabb Gräffer kiadójában – ő, mint tudjuk, August – és kiadásában, maga írta az előszót is. Így: Az előző évben az ifjabb Stephanie úr által írott ezredtörténethez már korábban elhatározott szándéka szerint most nyújtja át az illusztrációkat... 1792 október havában. Erre az ezredtörténetre hivatkozik a Mária Terézia Rend előszava, és ezt a művet Stephanie könyvének írja a Portheim-katalógus is.⁸⁹

A gyanússá vált úr, akiről már nyíltan feltételezhetjük, hogy szerényen a háttérben maradt szerzője több katonai tárgyú könyvnek, Gottlieb Stephan, 1741-ben született Breslauban és 1800-ban halt meg Bécsben, művésznévén „Gottlieb Stephanie, gennant der jüngere”, azaz az ifjabbnak nevezett. Két névtelenül megjelent művét most már kiegészíthetjük a harmadikkal, a Katonai Mária Rend történetével. A különféle hadseregeket megjárt szerző számtalan színművét, színpadra komponált zenés darabját és hat operettjét viszont nyíltan vállalta. Lehet, hogy erre katonai pályafutása szolgáltatta az okot.

Szülvárosában kezdte gimnáziumi tanulmányait, majd ugyanott az Elisabethinum növendéke lett. Egyetemre Halléban járt, jogot tanult. 1757-ben kényszerűségből belépett a Malachowski porosz huszárezredbe, 1760-ban azonban Landshutnál, ahol Loudon aratott Fouque felett győzelmet, osztrák fogságba került, június 23-án. Villachba szállították, ott bizonyára csak rövid ideig raboskodott, talán valamilyen úton-módon szabadult, vagy meggyőzték az osztrák szolgálat előnyeiről, mindenesetre kilenc hónap múlva már a Botta gyalogezredben kadét, az ezreddel Erdélyben is tartózkodik egy ideig. Örmester és számvívő egyszemélyben. A hubertusburgi békekötés után leszerel. A források arról is tudnak, hogy tobor-

ugyanazon mű, amely Veteran név alatt jelent meg, Gräffer és Stephanie feloldásában is szerepel. Forrás minkét esetben Franz Gräffer, Anton fia. Műve: *Kleine Wiener Memoiren*, különböző kiadásai más-más kötésben és kötésszámozással jelentek meg. Az általánosan idézett az 1918-as *Kleine Wiener Memoiren*, Genreszenen, Skizzen Persönlichkeiten und Sächlichkeiten zum Gescichte Wiens. – 3 Thle. München, 1918. Bd. 1–3. Vonatkozó rész: Bd. I. 107–108., 423., 465–466. o., Bd. 2. 245., VIII–IX. o. Hivatkozik: *Wiener Zeitung*. 1780., 1793., 1796., 1816. *Portheim* – I. később a 89. jegyzetet – is hivatkozik a lapokra, nem tudni, hogy látta-e, vagy Gräffer alapján. További hivatkozások: *Die falschen und fingierten Druckorte von Emil Weller*. – 2. Aufl. – Leipzig, 1864–1868., *Katalog der Bibliothek aus dem Nachlasse der Herrn Franz Haydinger*. Wien, 1876–77. Kézirat, Stadtbibliothek; *Lexikon des gesammten Buchwesens*. 2. voll. neubearb. Aufl. (Hrsg. Corsten, Severin – Pflung, Günther et. al.) Bd. 1–3. Stuttgart, Anton Hiersemann; *Lexikon Pseudonymorum*. Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiten und Völker oder Verzeichnis jeder Autoren, die sich falscher Namen bedienen. – Regensburg, 1886. ill. Hildesheim, 1963. Repr. Nachdruck der 2. vermehrt. und verb. Aufl. Olm Georg Olms Verl. (A továbbiakban: *Lex. Pseud.* 2. Aufl.) Az egyszeri téves közlést vették át sorozatban a bibliográfiák és katalógusok. Közel 200 év után itt az ideje, hogy visszaadjuk Stephanie úrnak a Mária Terézia Rendről írott művet.

89 A Portheim-katalógus névvel illetett mű több ezer cédula a Wiener Landes- und Stadtbibliotheken tulajdonában, amelyet német nyelvterületen mindenütt ismernek és használnak, a nemzeti nagykönyvtárakban mikrofish formájában. Az eredeti cédulákat állagmegóvási szempontok miatt még Bécsben sem lehet kézbe venni. A bennünket érdeklő rész a Personalia (ezen kívül a Habsburg-családra vonatkozó teljes kigyűjtés és Judaica-téma van még, valamint a német főrendek és egyházfők). Általánosan használt elnevezése: a 88. jegyzetben leírt Bibliothek, sowie Nominal...Katalog-on kívül a Portheim-Katalog in Wiener Stadtbibliothek, Wiener Stadt- und Landesbibliothek – Portheim-Katalog. A Persönlichkeiten téma 1740 és 1820 között tárja fel a német nyelvterületen működött írókat, 426 mikrofish lapon. Az egész cédulakatalógus összeállítója Max von Portheim 1857. dec. 5-én született Prágában és 1937. jan. 28-án halt meg Bécsben. Különösképpen II. József korával foglalkozott, mintegy 20 évvel előtte és utána, de az adott időhatáron túl is felírta, amit meglátott. Magánzó, magántudós és tanár volt. Anyagi helyzete mindezt lehetővé tette. Forrásként a sajtót és Franz Gräffert használta. A Portheimre vonatkozó adatokat a Katalog céduláit őrző Stadtbibliothek plakátrészlegének vezetőjétől kaptam, a Könyvtár, különösen Dr. Gerda Barth szíves segítségét ezúton is köszönöm.

zóverseket írt, s egy magas befolyással rendelkező jóakarója közbenjárására, mert jó hadnagy-karaktere volt, toborozni Augsburgba, más forrás szerint Regensburgba küldték.

Bécsben magánszínházban játszott, itt látta meg báró Bender, a Nationalschaubühne igazgatója és leszerződte a színházhoz 1769-ben. Már régebben itt játszó fivérével, mint annak kollégája debütált 1769. április 1-jén.

Az a tény, hogy Stephanie toborzó hadnagy egy évet tölt el Regensburgban, Augsburgban, esetleg Mainzban is, megmagyarázza a kis rendtörténet megjelenési helyét. Azt pedig, hogy az ezredtörténet szerzőjeként miért a „Veterán” nevet használta, katonai pályafutása. Arra azonban nem ad magyarázatot, milyen forrásokból dolgozott. Használhatta a korabeli sajtó híradásait, de bejárhatott a rendi irattárba is, mint kiszolgálta katoná és akkor Bécsben már ismert szerző. (Az impresszum valószínű csak költött, talán emlékeinek hatására választotta.)⁹⁰

Hányatott sorsú és méltatlanul mellőzött szép kis könyve minden kétséget kizáróan hungaricum, főként azoknak a táblázatoknak a révén, amelyekben felsorolja a kitüntetetteket, közöttük a számtalan magyart, vagy Magyarországon később honosított családok sarjait. A megjegyzés rovatban magyar helységneveket találunk, a szolgálati hely megnevezésénél magyar ezredtulajdonosok neveit.

Az alább felsorolt néhány példa csak kiragadott, a folyóirat és e cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy akár csak lábjegyzetben is közöljük a teljes (magyar) névsort, tekintettel arra, hogy a korábban idézett munkák ezt egyébként már összesítették, igaz, más szempontok szerint. Itt most csak a XVII. században kinyomtatott hungaricum-hivatkozás ürügyén, a helyesírás és a helységnevek bemutatása miatt emeltem ki néhányat.

A könyvecske 29. oldali táblázata szerint parancsnoki keresztet kapott „Meszáros Joh. v.” vezérőrnagy különféle szolgálataiért, aki már a kiskereszt tulajdonosa volt eddig is és 1801-ben halt meg „zu Csomoköz in Ungern”, a 30. oldalon „Nagy, Franz v.” ezredes a Császár-huszároknál, 1794-ben végrehajtott hősi vállalkozásáért kapta a lovagkeresztet, ugyanitt „Mecsery, Dan. v.” a Ferdinánd-huszárezred lovas-

90 Stephanie életrajzi adatainak forrása Portheim, aki mintegy 230 cédulán sorolja fel a színműveket, ezek közül 30 katonai tárgyú, a *Geschichte* 1796 nincs köztük. Életrajzi adatokat közöl még a *Geschichte* 1796 nélkül: *Holzmann-Bohalla* Bd. 7. 270. o.; Lex. Pseud. 2. Aufl., valamint BL: ezekre a bibliográfiákra a *Holzmann-Bohalla* hivatkozik, mind Stephanie mind Gräffer esetében. A további hivatkozások is egymásra utalnak, ha csak azt nem írják, hogy EB, ami ebben az esetben azt jelenti: Eigen-Bericht (handschriftliche private Mitteilungen) és ekkor már nincs tovább hová forduljunk, maradnak maguk a művek.

Az életrajzi adatokhoz tartozó kiegészítéseim: Breslau: Wrocław. Az Elisabethinum: az 1293-ban alapított St Elisabeth városi iskola, 1592-től gimnázium. Az, hogy Stephanie 1757-ben kényszerűségből lépett porosz szolgálatba – valószínű besorozták – a város és hercegség 1741-es porosz megszállásával, az azt követő csatározásokkal függ össze, amikor pl. 1757 decemberében a város többször gazdát cserélt. Landshut: észak-sziléziai kisváros, ahol Loudon 1760. június 23-án győzelmet aratott a poroszok fölött, maga Fouquet tábornok is fogságba esett. Botta gyalogezred: a landshuti harcokban is részt vett császári (26., majd a későbbi hadrendi átszervezés szerint 12), csehországi kiegészítésű ezred. Stephanie hadseregtörténetében – I. a 88. sz. jegyzet – írja a 99. oldalon, hogy az ezred tulajdonosa 1739–1775 között Feldmarschall Anton Otto Marquis von Botta d'Adorno. Az ezred erdélyi tartózkodására nincs adat, amint az ezredtörténet sem említi, holott részletesen felsorolja, mikor hol járt, mely csatákban vett részt és hol vonult téli szállásra az ezred. A jegyzet elején említett *Holzmann-Bohalla* és BL valamint a *Hirtenfeld-Meynert* keresztbe hivatkoznak, így nem lehet tudni, hogy került Stephanie Villachba. Mivel az ezred az 1760-as landshuti csatában részt vett, elképzelhető, hogy Stephanie már ott, fogságba esését követően állt. Ez akkoriban mindennapos szokás volt. *Geschichte* des k. k. Linien-Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm No. 2. (Zgst. von *Erzherzog Johann*) Th. I. Wien, 1877. 218–227. o. A könyv adatai részben – ahol egyáltalán van hivatkozás – *Hirtenfeldtől* származnak. Hubertusburgi béke: 1763. febr. 15. Az Ausztria, Szászország és Franciaország közötti hétéves háborút zárta le. A poroszok megtartották Sziléziát és minden szempontból megerősödve kerültek ki a háborúból. A regensburgi vagy augsburgi toborzóútra egyéb forrás nincs, csak a BL és *Hirtenfeld-Meynert*.

kapitánya, aki egy összezsapás szerencsés kimeneteléshez járult nagymértékben hozzá (1794), vagy a 31. oldalon „Buday de Bátor, Ign.” Wurmser-huszároknál szolgáló kapitány, aki különleges szolgálataiért kapta a lovagkeresztet, a megjegyzés szerint most báró és őrnagy a hadseregben.⁹¹

A szerző a felsorolásnál a kihirdetés dátumát tekinti, szemben a magyar kézikönyvnek mondott Felszeghy gyakorlatával, aki feltehetőleg az odaítélést, illetve az annak alapjául szolgáló harci cselekedetet vette figyelembe. A példánkban kiemelt vitézek promóciója 1796. május 11-én volt. Ugyanezek a nevek a magyarországi kézikönyv (Felszeghy) kimutatásában különböző helyekről kereshetők össze.⁹² A rendvitézek névsora a 186-tól a 261-dik oldalig, két oldalas táblázat formájában található. Arra vonatkozóan sem a táblázat előtt, sem később nincs magyarázat, milyen adatok alapján sorolta be így, évszám szerint a neveket. Természetesen az 1757-es esztendővel indul, itt a „promóciója mikor volt” rovatban valamennyi kitüntetett esetében 1758 szerepel, a továbbiakban ez nagyon vegyes képet mutat. Az idézett nevek közül szoboszlói báró Mészáros János a 214. oldalon, 407-es sorszám alatt szerepel: a középkereszt tulajdonosa, Kunhegyesen született 1737-ben, magyar állampolgár, akinek több, itt most nem idézett fegyvertényét sorolta föl, az 1795-ös esztendőnél nyert besorolást avval, hogy promóciója 1796-ban volt, altábornagyként halt meg 1801. november 17-én Csomóköz helységben,⁹³ s a lovagkeresztet korábban már megkapta. Utal a 364. folyószámra, eszerint a 210–211. oldalon és az 1793-as felsorolásban, ugyanazon évi promócióval szerepel.

A 386. sorszám, tsoóri báró Mecséry Dániel 1794-ben kapta a lovagkeresztet, kihirdetése 1796-ban történt meg.⁹⁴

A részletes névsort életrajzzal és a hőstett leírásával közlő Hirtenfeld, valamint az őt kiegészítő Lukeš a káptalani iratok alapján állították össze a kitüntetettek jegyzékét, segítségül hívhatták az 1796-os kiadvány adatait is. Mindenesetre, módszerük megegyezik, amennyiben ők is a promóció napját veszik alapul. A későbbi, Felszeghy-féle felsorolás minden bizonnyal az első világháborús rendvitézek kapcsán változtatott ezen a gyakorlaton. Idézett munkájának 146. oldalán írja, hogy „az összes rendvitézek fegyvertényeit leírni túlhaladná e könyv kereteit, ezért részletesen itt csak az 1914–1918. évi világháború magyar rendvitézeinek fegyvertényeit hozzuk”.⁹⁵ Mindenesetre nagy munka lehetett eltérni a jól bevált gyakorlattól.

91 Geschichte 1796. Koll. 2. 29–31. o.

92 Felszeghy 186–261. o.

93 Geschichte 1796. Stephanie könyvében a Csomóköz formában feltüntetett helységnév hibás Felszeghynél is. Szándékosan nem magyar helységnévtárt idézek, (ezt Felszeghy is ismerhette): Csomaköz (Tsomaköz) in Ungern, Szathmár – a Tiszához közel, református és görög templommal, több nemesi családhoz tartozó falu, 1 órányira Nagykárolytól... – Topographisches Post-Lexikon aller Ortschaften der k. k. Erbländer. 4. Theils welcher Ungern sammt den einverbleibten Provinzen und Siebenbürgen in sich enthält, erster Band von A bis C. (Hrsg. Christian Crusius) Wien, 1804. 484. o. Csomaköz: 453. o.

94 Felszeghy eltér a többi kézikönyv felsorolási gyakorlatától, amelyek valamennyien a promóció évét veszik alapul.

Promóció (lat) német nyelvterületen (promovieren) zur Doktorwürde verhelfen, fördern; die Doktorprüfung ablegen – hozzásegít, letesz – Promotion – Beförderung – előléptetés. Deutsches Wörterbuch (I. 1. sz. jegyzet) 836–837. o. A promóció a kihirdetés (eskütétel).

95 Felszeghy 146. o.

De nincs magyarázat erre a módszerre, hiszen minden időben az avatás napja volt a mérvadó és nyilvántartott. Hirtenfeld munkájának 1727–1754. oldalain az 1758-as elsőtől az 1850-es 157-ik,⁹⁶ míg az öt kiegészítő Lukeš az elsőtől a 170-ik adományozásig sorolja fel a neveket.⁹⁷ Egy évben több adományozás is volt, az évek és kihirdetések száma között ezért a nagy eltérés.

A Stephanie-féle rendtörténet felsorolásából idézett magyarok Hirtenfeldnél is valamennyien az 1796. május 11-i promóciónál szerepelnek az alábbi sorrendben:

Commandeure–Mészáros de Szoboszló, Joh. FML und Ordensritter⁹⁸

Kleinkreutz–Nagy von Felső Eőr, Franz, Oberst vom Kaiser Hus.⁹⁹

Mecséry, Dan. von, Rittmeister von Erzhh. Ferdinand–Hus. (ward 1808 Commandeur)¹⁰⁰

Buday de Bátor, Ignaz, Rittmeister von Wurmser Hus.¹⁰¹

A Katonai Mária Terézia Rendről 1796-ban megjelent részletes összefoglalás lelőhelyeit csak részben kívántam felderíteni. Budapesten és Berlinben kerestem a nemzeti könyvtárakban a számomra eredeti lelőhelyet jelentő bécsi Kriegsarchiv könyvtárán és Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményein kívül. Alapkötetnek a legelőször kézbevett és a fentiekben már ismertetett példányt tekintem, amely a Kriegsarchiv könyvtárának tulajdona I 3017 jelzet alatt és a régi katalógusban cím szerint található meg.

Az újabb szerzői-betűrendes katalógusban sem szerző, sem cím alatt nem szerepel. Az ugyanazon épületben működő – ma már egy intézménynek tekinthető, de egykori katalógusait külön kezelő – Hof-, Haus- und Staatsarchiv cédulái között a tárgyszó-katalógusban A/6664 jelzet alatt, szerző nélkül található, a Mária Teréziával kapcsolatos szakirodalom alá besorolva. Régi betűrendes katalógusában cím szerint van. A kölcsönzés alkalmával kézbe kapott – és már leírt – példány a Kriegsarchiv könyvtárából való azon a bizonyos I 3017 raktári számon (új jelzet Bc 3), de ezen a helyen még további két példány is található. A példányok azonban különbözőek. Amint különbözőek a többi könyvtárban látott példányok is. Illusztrált és metszet nélküli, színezett és színezetlen, függelékkal és utószóval ellátott példányok léteznek, sőt, címlapvariáns is található közöttük.¹⁰²

96 *Hirtenfeld* 1727–1758. o., I–CLVII. promóció.

97 *Lukeš* 500–528. o., I–CLXX promóció.

98 Commandeure – parancsnoki fokozat; FML=Feldmarschalllieutenant – altábornagy; Ordensritter – rendi lovag; Szoboszlói Mészáros János.

99 Kleinkreutz – kiskereszt (lovagkereszt); Oberst – ezredes; Felsőőri Nagy Ferenc; Kaiser Hus. – a Császárhuszárezred.

100 Rittmeister=lovassági kapitány; nemes Mecséry Dániel, Erzherzog Ferdinand Husáren) – a Ferdinánd főhercegről elnevezett huszárezred, ward a wurde (lett) régies alakja – 1808-ban Mecséry parancsnoki keresztet [is] kapott. A felsorolásnál természetesen már a későbbi adományosok is szerepelnek, megjegyzésként.

101 Nemes Buday Bátor Ignác, lovassági kapitány a Wurmser huszárezredben. A 98–100. jegyzethez l. *Hirtenfeld* 96. sz. jegyzet.

102 A Kriegsarchiv példányának teljes könyvészeti leírása: Geschichte des [kaiserlichen] [königlichen] militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung. – Nebst einem Anhang. Regensburg und Mainz, 1796. S. n. XI, 226 o., 2 t. Koll. 1. Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Marien-Theresien-Ordens; enthaltend die Jahre 1796–1802. – Regensburg, 1802. S. n. 61. o. Koll. 2. Zweyter Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Marie-Theresien-

Az előzőekben részletesen leírt és immár bizonyítottnak tekinthetően az ifjabb Stephanie munkájának mondott rendtörténetet megelőzve jelent meg 1793-ban Seelmann Károly magyar nyelvű rendtörténete.¹⁰³

Leírása rövid, pontos, lényegre törő. Ismerte a statutumot, jó összefoglalását adja. A teljes leírás a könyv második részében a Felső-Ausztriai Ház cím alatt található, A Mária Terézia Hadi Vitéz Rendjéről a kötet VIII. szakaszában a 103–119. oldalon ekképpen: „Ezen rend első szerzőjének tiszteltetik boldog emlékeztetű Felső-Ausztriai Asszonyunk Mária Theresia Római Császárné, és Magyar Országának s. a. t. valóságos Királynéja, melynek első Nagy Mesteri Méltóságát vette által I. Ferenc Császár, a Rendnek Cancelláriusi Hivatalát pedig Hertzeg Kaunitz, a midőn is úgy végeztetett, hogy a Nagy Mesteri méltóság mindenkor az Ausztriai örökös birodalmaknak uralkodójánál, a Cancelláriusi Hivatal pedig az Udvari Status Cancelláriusnál maradjonak...”, alapítására pedig a plániáni híres győzelem után került sor.¹⁰⁴ A rendvitészek a 108–119. oldalon találhatók.¹⁰⁵

Seelmann könyvét nem idézik az osztrák szerzők és bécsi nagykönyvtárakban sem találtam példányt. Amint nincs meg az Österreichische Nationalbibliothek állományában, sem a kisnyomtatványtárban, sem a különgyűjteményekben az a lipcsei megjelenésű röpirat sem, amelyet korábban már említettem, mint az alapszabály „bűtött” kiadását (6. ábra. 37. o.)

A következőkben részletesebben bemutatásra kerülő példányt a Kriegsarchiv könyvtárában találtam meg a Schlagwortkatalog Mária Terézia címszavánál, azon

Ordens. – Regensburg, 1806. S. n. 7 o. Koll. 3. Anhang von den vorzüglichsten in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden. – S. 1. s. n. [1796?] VIII, 84 o. 1 t. Koll. 4. Előszéklapon: Geschichte der vorzüglichsten, in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden. – Kutatásaim alapján leírhatjuk szerzőjét is: *Stephanie, Gottlieb*. Ezekről bővebben egy más tanulmány keretében kívánok írni.

103 *Seelmann Károly*: Minden Európában, Ázsiában és Afrikában volt, és mostan virágzó vitéz rendeknek ordóknak tüköre avagy rövid leírása. Mellyet hiteles könyv-szerzőkből, és bizonyos tudósításokból egybe szedett és magyar nyelven ki adott. Kolozsvárra és Szebenben, 1793. Hochmeister Márton ny. XVI, 460 o. 2. szítlan. lev.

Seelmann forrása feltételezhetően a Nachricht 1763., I. a 35. és később a 106. jegyzetet, valamint Genealogische Nachricht, erről I. később a 108. és 109. jegyzeteket. Forrásairól maga is említést tesz, bár csak homályos utalás formájában.

Seelmann 1792. január 30-án levelet írt Aranka Györgynek, amelyben tesz arról, hogy „...A Vitéz Rendekről írt munkámat most éppen tisztább írom...”, majd 1793. február 25-én írott újabb levelében megemlíti a január 30-án írottat és ebben utalás található egy jó barátjára, ki névtelen kíván maradni, de kapcsolatban állt bécsi irodalmi körökkel, majd március 18-án már arról értesítette Aranka Györgyöt, hogy A Vitézi Rendekről írott munkája már készen áll. Mindezekből következtethet, hogy ismerte jól a megjelent munkákat, s nem is merész az a feltételezésem, hogy mind a Nachricht, mind a Genealogische Nachricht kereshető erdélyrészi könyvtárakban. Az Aranka Györgyhez írott levelekről I. *Enyedi Sándor*: Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel. *Magyar Könyvszemle*, 1992/4. 352–368. o.

Aranka György, az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság titkára kiterjedt levelezést folytatott, ebből 9 db olyan maradt fenn a fent idézett Enyedi-cikk szerint, amelyet Seelmann Károlytól kapott. De Seelmann életére vonatkozóan a Magyar Könyvszemle (353. o.) is csak ennyit ír: gyulafehérvári (károlyfehérvári) városi tanácsos... Életrajzi adatait nem ismerjük... (Gyulafehérvár ma Alba Iulia, Ro.)

A szerzőt németként említi a BL 33. rész 310. o.: Karl Seemann, aki szenátor Károlyvárosban és színműrő. A kitüntetésekéről írott művét nem említi. Károlyváros: Karlstadt, ma Karlovác, YU. A BL minden bizonnyal összetévesztette a számára ismeretlen városneveket, latinos formájuk – Carolopolis (Gyula, azaz Károlyfehérvár), Carolostadium (Karlstadt, Károlyváros), Claudiopolis (Clausenburg, Kolozsvár) éppúgy, mint a Seelmannról valamivel többet közlő Portheim-katalógus. A *Portheim*-Katalog szerint Klausenburgban 1791 és 1795 között működött, vígjátékokat és szomorújátékokat írt. E művét nem említi. (Klausenburg: Kolozsvár, ma Cluj, RO).

104 Planian, I. a 86. jegyzetet.

105 A Seelmann-könyv Magyarországon ismert, így ennél részletesebb taglalását nem láttam szükségesnek.

Historische Nachricht
von dem
neuen Militarischen
Maria Theresia
Orden.
Mit Kupfern.

Leipzig,
in Commission zu finden
bey Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn.
1763.

6. abra

belül betűrendben, az első alanyesetben álló főnév, azaz a *Nachricht*, és nem a *Historische Nachricht* alá besorolva.¹⁰⁶

Mérete 19x16 cm, ami azt mutatja, hogy alul és felül erősen körülvágták, mert egyébként szélesmargójú példány. Kötése nem utal előkelő kiadásváltozatra, mert mintegy 80–100 éves, szürkés, gerincén ragasztott karton.

A könyv a 20-tól a 32. oldalig ismerteti a promoveált vitézeket, az első avatástól a hetedikig. Előtte az 5. oldaltól a Statuten des löblichen militärischen Mariae Theresiae Ordens. Az első számozatlan oldalon a rendalapítás és a kolini győzelem alkalmából kibocsátott emlékérem metszete (2. ábra, 11. o.). A már számozott 3. és 4. oldalon a medál leírása, majd néhány mondat a rendalapításokról általában. A spanyol, portugál és más alapítású szerzetesrendek egy-egy mondatos ismertetését követően írja, hogy az európai keresztény uralkodók és hercegek is kezdtek hasonlóképpen lovagrendeket alapítani. Ez a néhány mondat szolgál bevezetőül a minket érdeklő folytatáshoz, amely így hangzik:

Ezek [a későbbi alapításúak] valamennyien világi rendek voltak. Vagy a haditényekért, vagy csak az udvarok fényének és pompájának emelésére alapították [öket]. Az elsőik között találjuk az új Mária Terézia Rendet, amelyet Magyarország és Csehország királynője, őfelsége a császárnő/né alapított az 1757-es esztendőben és amely a katonai vitézséget és bölcsességet jutalmazza. Őfelsége a császár a nagymesteri tisztet elvállalta.¹⁰⁷

A továbbiakban az első adományozásról esik szó, amely kitüntettjeinek őfelsége a császár sajátkezűleg adta át fényes ünnepség keretében az érdemeket. Erről az eseményről mindenre kiterjedő leírás jelent meg az új történeti-genealogiai értesítő 105. részében (in den neuen historisch-genealogischen Nachrichten).¹⁰⁸

A XVIII. században vajmi keveset törődtek a későbbi forráskutatókkal és címleíró könyvtárosokkal. Kiadványaik címét, impresszumát majdnem követhetetlen logika szerint változtatták szerkesztők és kiadók. Az idézett történeti-genealogiai értesítő esetében is ez történt. A kis nyomtatvány Heinsius lipcsei nyomdájából került ki, első füzet 1750-ben *Genealogische Nachrichten* cím alatt, amely rövidesen *Neue genealogisch-historische Nachrichten* címen folytatódott az 1763-ban megjelent 13. kötetig, amely a 159/160. rész is egyben. De már 1762-ben indult a folytatás 1.

106 Raktári jelzete KA Bibl. I. 105.489. Teljes címleírását l. a 35. jegyzetben. Nem találtam példányt az Országos Széchényi Könyvtárban, az Österreichische Nationalbibliothek, a Staatsbibliothek Berlin állományában, sem a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeiben.

107 *Nachricht* 4. o. Diese waren also zwar geistlich... Nach diesem aber haben die christliche Könige und Fürsten in Europa angefangen gleichfalls Ritterorden zu stiften. Diese sind aber weltliche Ritterorden geworden. Man hat dieselben entweder auf das Kriegswesen errichtet, oder sie sind nur zum Glanz und Herrlichkeit des Hofes gestiftet worden. Unter den ersten nun befindet sich der neue Marien Theresien Militairorden, welchen der Kaiserin Koenigin von Ungarn und Böhmen Majestät im Jahr 1757 gestiftet haben, um, damit die Tapferkeit und Klugheit zu belohnen. Ihre Majestät der Kaiser haben davon die Großmeisterschaft übernommen...

108 Uo. 4. o. ... zu Wien den 7. März 1758. zu ersten Rittern und Großkreuzen dieses Ordens installiert, von welcher Feuerlichkeit in den *neue historisch-genealogische Nachrichten* Th. 105. s 749- bis 754. sich eine umstaendliche Erzählung findet. (kiemelés az eredeti szövegben, kövér betűpussal).

kötetének 1-2. része Fortgesetzte neue genealogisch-historische Nachrichten cím alatt.¹⁰⁹

A kis „pletykalap” rendkívül érdekes, izgalmas, színes hírányaggal rendelkezik, napokra hetekre elegendő forrásértékű címszó jegyezhető ki belőle.

Általában négy részre tagolódik. Az elsőben mindig a legaktuálisabb hírek a folyó háborúkról, politikai eseményekről (abban a korban ezek zömmel azonosak voltak). Többnyire részletekben publikálták ezeket a híradásokat. A második rész hasonló tartalmú volt, csak a kevésbé jelentősnek tartott eseményt taglalta és valamivel rövidebben. A harmadikban az Einige jüngst geschehene merkwürdige Vermählungen und Geburten cím alatt az uralkodóházak és arisztokraták körében lezajlott eseményeket írta le tétélesen, többnyire összefoglalóan, ennek következtében sokszor néhány éves késéssel. 1770-ben ad például hírt Erdődy gróf, Batthyány hercegnő első házasságából született fia és Nádasdy [sic!] tábornok lánya 1766-ban kötött frigyeről a 104. kötet 568. oldalán, míg a 105. kötetben (639. oldal) írja, hogy Esterházy Antal gróf – herceg Esterházy fia – és Erdődy Mária Terézia házasságából 1764 februárjában megszületett Mária Terézia, 1765-ben Miklós és 1767-ben Antal.

Ez azonban már a Fortgesetzte Nachrichten köteteiben van, együtt a Szent István Rendről szóló híradással a 769. oldalon, Am Wienerische Hofe összefoglaló cím alatt, egy-egy mondatban az rend első és második kitüntetettjének nevével „Erzherzog Maximilian den 19. Aug. 1767 und Carl Graf von Cobenzl, im August 1769”.

Az 1763-as névtelen lipcsei kiadványban hivatkozott 105. füzet az adományozási ceremónia részletes leírásával, tulajdonképpen már az 1758-ban megjelent 96. résszel, a rendalapításról szóló első tudósítással kezdődik.

E rész regiszterének 2., 4. és 6. oldalán olvashatók az események tárgyszavai, oldalszámozással: Chotemnitz, siehe Kollin. – Kollin, Schlacht bey diesem Orte 876, 899. – Österreichischer werden bey Lowositz 108. und bey Prag geschlagen 1710. – Siegen bey Kollin 879. – Verfogen die Preussen bis in die Lausitz 959.

109 A kötetek részekből állnak, egy évben több kötet is megjelent, ezek száma változó, de ezeken belül az oldalszámozás folyamatos. Magyarországon nem teljes sorozata a Helikon Múzeum Könyvtárában található az Országos Széchényi Könyvtár Központi Katalógusa alapján. Levélbeni megkeresésemre azonban a Helikon Könyvtár nem válaszolt. A Preussischer Kulturbesitz – Staatsbibliothek Berlin állományában lévő példány címfelvétele a nyomtatott, illetve mikrofilmkatalógus alapján: Berliner Bibliothekverbund – Mikrofilmische Ausgabe Periodika Katalog in Mikrofilm; Neue genealogisch-historische Nachrichten von den vornehmsten Begebenheiten, welche sich an den europäischen Höfen zugelegen. – Leipzig, Heinsius. – 1. (1750) – 13 (1763) Theil 1-159/160. Fortgesetzte der neuen genealogisch-historischen Nachrichten 1. (1762) – 14 (1777) Theil 1-168. Előzménye: Genealogische Nachricht (1750)–(1755) Jelzet Que 2200 és Que 2201. (A továbbiakban: Genealogische Nachricht.)

A „pletykalap” kiadója, Johann Samuel Heinsius 1725-től működött Lipcsében. Születési éve ismeretlen. Kezdeményezője és tevékeny résztvevője volt a „lopott” utánnyomások elleni harcnak, azaz a szerzői jogvédelmet szorgalmazta. 1740 és 1760 között adta ki nagy gyűjteményes katalógusát Der große Universal-kataloge címmel. Fia és követője szintén kiváló nyomdász, kiadó és üzletember volt. 1768-ban született, feltehetőleg Lipcsében és 1817-ben halt meg Gerában (Gera, város Thüringiában az Elster partján, Jena és Zwickau között), ahol 1810-től önállóan működött. Főműve az alapvető kézikönyvnek számító Allgemeines Bücher-Lexikon – Die Autoren und Schlagwörter der anonymen Schifter 4 kötet a XIII. századi írókról. Forrás: Lexikon des gesamten Buchwesens. (Hrsg. Karl Löffler und Joachim Kirchner) Bd. 2. Leipzig, 1936. 31. és 79. o.

A Register 25. oldalán 14 utalás Hadik – a füzetke helyesírásával Haddick Gen. – tábornokra, 33. oldalán kilencszer szerepel Mária Terézia, „Kayserin-Königin von Ungarn”.

A 104. rész 863–907. oldalain olvasható a teljes történet első része Die Belagerung von Prag und Schlacht bey Chotemnitz unweit Kollin cím alatt. A leírás meglehetősen részletes, többször említi a magyarokat, kiemelve elsöprő rohamaikat és azonnali ötleteiket, amelyek példamutató eredményekkel jártak – de támadásaik nem nélkülözték a humort sem. Így a 876. oldalon leírja, hogy Nádasdy huszáraival rohamot intézett a St Johannis kápolna ellen miután látta, hogy az ágyútűz nem elégséges. Megfutamította a poroszokat, akik fejvesztve menekültek – megsütött kenyereiket és egyéb takarmányukat is hátrahagyva. Megemlíti a 899. oldalon a magyar könnyűlovasság támadását, akik a június 18-i roham alkalmával elfoglalták a Planian melletti magaslatokat. Kissé csipősen ír ugyanitt Daunról, aki a nehéztüzérséget Olmützben hagyta. A magyarokról rokonszenvvel ír, elismeréssel ad hírt a 100. részben Hadik Berlin elleni rohamáról.¹¹⁰

Az 1759-ben megjelent 105. rész tartalomjegyzékében első helyen áll a 20 oldal terjedelmű tudósítás Von dem neuen militärischen Marie-Theresia-Orden zu Wien (739–759. oldal), eszerint a kolini véres győzelem indította a barátságos tette Mária Teréziát, akinek célja volt, hogy megfelelő rendet alapítson. Mivel az egész világ csodálja, hogy egy királynőni jogar győzött mindenki ellen, ezért viseli a rend alapítója nevét.¹¹¹ A tudósítás a 741. oldaltól idézi az általam fordításban közölt, Daunhoz írott levelet – Cabinettschreiben an den Feldmarschall Grafen von Daun 1757. im Jun. 22. A levél megszólítás nélküli. Az idézetek nem mindenben felelnek meg az eredeti levélben szereplő mondatoknak. De ebben az esetben, tekintetbe véve a XVIII. század szokásait, azaz hogy nem törekedtek a feltétlen pontosságra, másrészt az idézőjeleket a mondat elején és végén – gyakran a sor elején és végén, mint ebben az esetben – akkor is kitették, ha az idézet csak tartalmi és nem szó szerinti volt, el kell tekintenünk attól a feltételezéstől, hogy szövegváltozatról van szó. Sokkal inkább a kiadó által készített kivonat az, ami megjelent. Az ismert tényeknek megfelel és korrekt a közlés, amely szerint a legfelsőbb jóakarat hívta életre ezt a rendet, amely mellé egy biztos pénzügyi alapot is kell teremteni a

110 A „Schlacht bey Chotemnitz” helységnevére semmilyen történeti forrásban nem találtam utalást. Ezeket itt most helyszűke miatt nem sorolom fel. Ehhez hasonló helységnevet a Spezialrepertorium der österreichischen Länder – Spezialortsrepertorium von Böhmen. (Hrsg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission) Wien, 1915. a 68. oldalon Chotemnitz, Chotenice, Katastralgemeinde (Steuerbezirk: Deutsches Wörterbuch, 575. o. önállóan adózó község), közigazgatásilag Chrudimhoz tartozott. Chotemnitz mint helységnév az 1764-ben megjelent ulmi névtárban fordul elő így Kolinnal kapcsolatban: nincs messze Kolintól Chotemnitz és Planian, itt történt 1757. június 18-án a véres találkozás, amelyben a porosz király a császári hadsereget megtámadta, végül azonban nagy veszteséggel, amely különösen a gyalogságot sújtotta, vissza kellett vonulnia. Herrn Vosgien Chorherrn zu Vaucoulerus, geographisches Handwörterbuch, oder Beschreibung der Königreiche, Provinzen... die Oerter, bey welchen Schlachte, besonders im letzten Kriege vorgefallen sind... – Auf Kosten Albrecht Friedrich Bartholomaei. – Bd. 1-2. Hasábszámozás 1468+1660. Kolin: Bd. 2. 714. hasáb.

Hadikról a Genealogische Nachricht: Berlin, von den österreichischen Angegriffen und Gebrandschlagt. Der österreichische Einfall in der Markt und geschehene Brandtschlagzug der Stadt Berlin. General von Haddick wagte im Oct. 1757. einen kühnen Streich. Er that mit einem Corpo einen Schnellen Marsch nach der Markt und drunge in die königl. Preußische Haupt- und Residenz Stadt Berlin ein, mußte er aber nach einem erpressten Contributions-gelden eiltig zurückziehe ziehen, um nicht den Preußischen Truppen, die ihm häufig zu Leibe gingen, in die Hände zu fallen. 358–364. o.

111 Herrscherstab von Koeniginn.

kitüntetettek számára. Itt visszautal a leírás a 94. részben megjelent híradásra,¹¹² amely szerint a győzelem után Bécsben, június 26-án felemelő hálaadó ünnepséget tartottak és a Chotemnitznél aratott győzelem öröme a császárnő/né (Kaiserin) oly nagy barátsággal viseltetett hadserege iránt, hogy nem csak a tisztek, hanem az altisztek is kaptak jutalmat. Az előbbieket 2 havi traktamentet, az utóbbiak fejéenként 15 krajcárt – s jutalomnak számított a Mária Terézia Rend megalapítása is, amelynek alapítási napjául június 18-át nyilvánították.

A 105. rész cikke a továbbiakban leírja az 1758. március 7-i első adományozást „Carl Leopold von Lotharingen und Leopold Graf von Daun” számára, majd a teljes ceremónia-leírás következik annak közlésével, hogy a nagymester Ferenc császár, a rendi kancellár Kaunitz lett.

A 753. oldalon az átadás-átvétel szövegét írja le. Itt lábjegyzetben az áll, hogy „csodálkoznunk kell, miszerint sem a fenti Kabinetschreibung, sem ez a leírás a ceremóniáról és a rendi berendezkedésről nem írja le, miből is áll maga az érem (rendjelvény) és mi módon hordják majd. Később azért napvilágra került (itt forrás nincs – R. R.) – az is, hogy a rend nagykeresztjét széles vörös szalagon, a jobb vállról balra lógatva, míg a kisebb rendjelvényt a mellen kell viselni, a mellény gomblyukába dugva.

Ezután következik a ceremónia utáni templomba vonulási sorrend, a közös étkezés, amint azt már a Stephanie által írott történetben is olvashattuk.

A kötetek valamennyi része tartalmaz magyar vonatkozású hírt, érdemes lenne egyszer ezeket legalább annotált tartalomjegyzékben kiadni. Itt csak figyelemkeltőnek szánom az 1759-ben megjelent 109. rész 588. oldalán szereplő hírt, amelyben XIII. Kelemen pápa brevije olvasható: „an Unsere in Christo vielgeliebste Tochter”, tartalma szerint az 1758. augusztus 25-én keletkezett pápai levél engedélyezi Mária Terézia számára az apostoli cím használatát. „Ungarn, dieses reich bekommt den Titel Apostolisch. Apostolische Majestät, diesen Tittel erhält die Kayserinn Königin vom Papst in Ansehung Ungern, vor sich und ihre Nachfolger”.

Az átnézett kötetekben Ferenc császár római császárként 7 cikkben és hivatkozásban szerepel, míg Mária Terézia a fent már említett kilenc eseten kívül még további három helyen. A cikkekben soha nem említik őket együtt, a császár császári, míg felesége királynői ténykedéseivel kapcsolatosan került a hírekbe.

Talán több helyet szenteltem a második kiadványként idézett lipcsei Nachricht által említett történeti-genealogiai értesítőnek, mint vélhetően szükséges lett volna, de feltétlenül meg kellett nézmem, milyen hír az alapja a szép 1763-as kiadványnak.

E második kiadvány¹¹³ is kétségtőlül hungaricum, amely az általam vizsgált kiadványok, tanulmányok irodalomjegyzékeinek, jegyzeteinek és hivatkozásainak figyelembevétele alapján ismeretlennek tekinthető.

Kiinduló tételhez azonban, hogy mi volt Ferenc szerepe az alapításban, jótáynit sem vitt közelebb.

112 Genealogische Nachricht (1758) 892. o.

113 A Nachricht teljes leírása a 35. jegyzetben.

A monográfiák szerzői megegyeznek a nagy Mária Terézia dicsőítésében, tettei magasztalásában s hódolattal adóznak a magyar király/nő, a német-római császárnő/né, az alapító emlékének. De arra a kérdésre nem adtak választ, amelyet munkám elején feltettem: Valóban alapító volt? Vagy róla nevezték el? Alapító is, névadó is volt?

A Katonai Mária Terézia Rendről megjelent szakirodalomból és az ezekben fellelhető hivatkozásokból 16 munkát néztem át, itt feldolgoztam tizenhármát, valamint a hungarica-füzeteket.

Hogy ezek után bőségesnek tekinthető-e a Mária Terézia Rend szakirodalma, egyéni megítélés kérdése. Végighaladva a régebbi feldolgozásokon, óhatatlanul felöltik a kérdés, hogy miért nem született meg napjainkban – a ma már rendelkezésünkre álló számítógépes feldolgozás igénybevételével – a bécsi Kriegsarchiv állományában megtalálható káptalani levéltár felmérésével a Rend mindenre kiterjedő, összefoglaló története.

Figyelemfelkeltőként idézem a burgelandi Féltoronyban (Schloss Halbturm) Mária Terézia halálának kétszázadik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás katalógusából az ott kiállított rendi iratok két példányát.

„Promotion des kayserl. königl. österreichischen militärischen Marie Theresiae Ordens dd. 7. Martii 1758”. Kétlapos papír irat, amely az első promócióra készült terv. Magyar vonatkozása annyiban van, hogy ez alkalommal kapta meg a nagykeresztet gróf Nádasdy Ferenc és Hadik András, ezt követően már báró, valamint a lovagkeresztet gróf Esterházy Miklós. A tárgyszöveg további magyarázata szerint azokat az első rendvitézeket, akik a következő években mint káptalani tagok működtek, I. Ferenc nevezte ki.¹¹⁴ Az irat lelőhelye a bécsi Kriegsarchiv.¹¹⁵

A másik, nagyon szép, négyoldalas levél I. Ferenc császár saját kezű kézírata Kaunitz ellenjegyzésével, tárgyfelirata szerint „Handsreiben Kaiser Franz I. an Felmarschall Daun. Original 1. Aug. 1758.”¹¹⁶

Mindazok számára, akik még egyszer végig kívánnak menni az általam felhasznált szakirodalom egész során, megadom a bécsi Kriegsarchiv könyvtárának jelzeteit.¹¹⁷

Végezetül, de nem utolsó sorban: e sok utazást, hosszas utánjárást igénylő, sok türelmet és időt emésztő forrástanulmány nem készülhetett volna el, ha erkölcsi támogatást és szabadidőt nem kapok anyaintézményemtől, a Hadtörténeti Múzeumtól, anyagi segítséget pedig a Pro Renovanda Cultura Hungariae – Osztrák-magyar közös múlt szakalapítványtól, az Aktion Österreich-Ungarn kuratóriumától és a Művelődésügyi Minisztériumtól ösztöndíjak formájában. Mindezekért köszönetemet fejezem ki.

114 Schloß Halbturm – Maria Theresia als Königin von Ungarn. – 15. Mai – 26. Oktober 1980. – Ausstellung [Eisenstadt], 1980. [Druck Hötzer] 248. o., 28 t. A katalógus 186. tétele, 189. o.

115 Uo. 189. o. Öst. Staatsarchiv – Kriegsarchiv: Archiv des Militär-Marie Theresien Ordens F. V. 1/6.

116 Uo. 187. tétel, 189. o. Kriegsarchiv jelzet: F. I. 10.

117 Auer: II. 59. 160.; Allmayer-Beck: Brosch 120.; Goebel: 2471.; Hofmann-Hubka: I. 104. 208.; Nachricht: I. 10% 489.; Geschichte 1796: I. 3017.; Makai: Z 658/8; Měřička: I. 67. 807.; Pielsticker: I. 59. 543.; Katalog Halbturm: I. 62. 061;

A Laich, a Lukes és a Hirtenfeld az olvasótermi szabadpolcon található.

Rozália Rákóczy

THE PRINTED SOURCES OF THE MILITARY ORDER OF MARIA THERESA

Summary

The study dealing with the printed sources of the Military Order of Maria Theresa from its foundation to our days belongs to the subject-matter of „Militaria Hungarica”. The author starts her investigations with a letter of Empress-Queen Maria Theresa to Field-Marshal Count Daun containing the ideas of the sovereign in connection with the foundation of the Order. This letter, written in German and published possibly by the Trattner Press in Vienna under Vienna and Prague colophon, property of the Vienna Kriegsarchiv, is unknown in Hungary.

Among the printed histories of the Order there is a certain authorless one from 1796 and it has been connected with August Gräffer as author and publisher for long. However in the course of researches it came to light that Gräffer couldn't have been the author and he hasn't written what was attributed to him – and that the history has been published elsewhere and another time. The author and editor of the abovementioned history is Stephanie Jr., playwright, actor and veteran soldier.

The complex analysis of printed sources change the place and importance of prints in historical documentation.

Rozália Rákóczy

LES SOURCES IMPRIMÉES DE L'ORDRE MARIE-THÉRÈSE

Résumé

L'essai qui s'occupe des sources imprimées de l'Ordre Maria-Thérèse, parues à partir de sa fondation jusqu'aux nos jours, appartient au sujet de „Militaria Hungarica”. Le point de départ de l'essai est une lettre de Marie-Thérèse, adressée au comte Daun, dans laquelle elle faisait savoir du feldmaréchal ses idées sur la fondation de l'ordre. L'exemplaire en langue allemande paru probablement dans l'imprimerie Trattner à Vienne, avec un bon à tirer de Vienne et Prague, détenu par les Archives Militaires de Vienne, n'est pas connu en Hongrie.

Parmi les histoires de l'ordre imprimées, il y a une qui date de 1796, parue anonymement, mais jusqu'ici sa rédaction et sa publication étaient attribuées à August Gräffer. Au cours des recherches, pas à pas, il devenait évident, que l'auteur n'est pas Gräffer, que ce n'est pas Gräffer qui a écrit l'histoire d'ordre que l'on lui attribuait, et que celle-ci n'a pas paru là où on pensait. L'auteur et le rédacteur de l'histoire d'ordre est Stephanie Cadet, l'auteur dramatique, l'acteur et soldat vétéran.

Le travail sur l'exploration complexe des sources écrites change la place et de rôle l'imprimé, comme documentation historique, occupe dans la recherche.

Rozália Rákóczy

DRUCKQUELLEN DES MILITÄRISCHEN MARIA-THERESIEN ORDENS

Resümee

Die Studie über die Druckquellen der Geschichte des militärischen Marie-Theresien Ordens seit desselben Stiftung bis heute gehört zum Themenkreis „Militaria Hungarica“. Ihr Ausgangspunkt war ein Brief von Maria Theresie, in dem sie ihren Willen mit Zusammenhang der Errichtung des Ordens an Feldmarschall Graf Daun schrieb. Das Österreichische Kriegsarchiv in Wien hat ein deutsch-sprachiges Exemplar, welches vermutlich in der Trattner's Druckerei zu Wien – mit Impressum Wien und Prag – erschien und dieses Exemplar ist in Ungarn unbekannt.

In der gedruckten Fachliteratur des Ordens ist eine Ordensgeschichte zu finden, welche dem Verfasser August Gräffer zugeschrieben ist, obwohl das Buch anonym ist. Im Laufe der Forschung stellte sich schrittweise heraus, daß Gräffer nicht Verfasser ist, daß er nicht das schrieb, was ihm zugeschrieben ist, nicht dort und nicht damals. Der Schreiber und Herausgeber der Ordensgeschichte ein Theaterchriftsteller, Schauspieler und ausgedienter Soldat, genannt Stephanie der jüngere.

Die komplexe aufschließende Arbeit der Druckquellen verändert die Stelle und Rolle der Drucksachen als geschichtliche Dokumentation in der Forschung.

Розалия Ракоци

ОРДЕН МАРИИ ТЕРЕЗИИ И ЕГО ПЕЧАТНЫЕ ИСТОЧНИКИ

Резюме

Исследовательская работа, посвященная печатным источникам Военного Ордена Марии Терезии, появившимся на свет с момента учреждения ордена и до наших дней, относится к тематике „Милитария Хунгарика“. Исходной точкой является письмо Марии Терезии, адресованное графу Дауну, в котором она излагала маршалу свои соображения в связи с учреждением ордена. Написанный на немецком языке экземпляр, который, по всей вероятности был издан в Венской типографии Trattnera с типографской пометкой (импрессумом) Вены и Праги, принадлежит Военному Архиву Вены и является неизвестным в Венгрии.

Среди появившихся в печати историй ордена имеется одна такая, которая датируется 1796 годом, но вышла в свет анонимно, хотя предполагается, что её автором и издателем был Август Граффер. В ходе исследования этой истории постепенно, шаг за шагом проявляется, что автором этой анонимной истории был не Граффер, ибо Граффер писал не то, что ему было присвоено, а то, что он писал, было опубликовано не в тот период и не в том месте. Автором этой истории ордена и составителем является Стефани младший, драматург, артист и отслуживший военнослужащий.

Исследовательская работа, связанная с комплексным вскрытием печатных источников, меняет место и роль печатных материалов, которое занимают они в исследовании их как исторических документов.